

ZLOČIN GENOCIDA U SARAJEVU U OPSADI

Uvodne napomene

U Sarajevu u opsadi u periodu 1992–1996. nad licima – *civilima i civilnim stanovništvom* i *civilnim objektima* zaštićenim međunarodnim humanitarnim pravom izvršeni su brojni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, odnosno najteži zločini od značaja za međunarodnu zajednicu kao cjelinu, raznovrsnih i različitih svojstava - obilježja i karakteristika, sadržine i oblika, izvršenih na različite načine, na istim i (ili) različitim lokacijama, u isto i (ili) različito vrijeme, neposredno i posredno ili na druge načine.

Sprovođenjem zabranjenog opsadnog načina ratovanja u Sarajevu vršena je koordinirana, dugotrajna, rasprostranjena i sistematska kampanja (vojna strategija) granatiranja i snajperskog djelovanja po civilima i civilnom stanovništvu i civilnim objektima iz artiljerijskog, minobacačkog i pješadijskog oružja. Namjernim granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući i djecu.

Civili su namjerno gađani dok su se bavili egzistencijalnim poslovima ili se nalazili na civilnim lokacijama. Naime, civili su gađani na ulici, stanu-kući, u redovima za vodu, hljeb i ogrjev i obavljanju drugih poslova, u kolima hitne pomoći, bolnicama, tramvajima i autobusima, na sahranama i drugim mjestima. Gađana su i djeca u školama, kući-stanu, na ulici, igralištu, školi, porodilištu, vrtićima, skloništima, redovima za vodu, hranu i drugim mjestima.

U opsadi užeg jezgra grada Sarajeva živjelo je oko 340.000 stanovnika koji su sve vrijeme držani u opsadi i bili izloženi intenzivnoj neselektivnoj artiljerijskoj i snajperskoj vatri, te svim oblicima nečovječnog načina vođenja rata protiv civila i civilnog stanovništva.

U strategiji planiranja, pripreme i izvršenja genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu u opsadi, ali i na svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi u Bosni i Hercegovini, koje je zauzeo i držao velikosrpski agresor, posebno je značajan onaj njen dio koji se **odnosi na strategiju sistematskog uzimanja civila za mete**. Poseban oblik planiranja, pripreme i sprovođenja strategije (iz)vršenja zločina (uzimanje civila za mete) predstavljao je najosjetljiviji i najranjiviji dio populacije, a to su djeca.

1. Planiranje i pripremanje opsade*

Opsada grada Sarajeva, kao političkog, kulturnog, privrednog i društvenog centra i kao glavnog grada Bosne i Hercegovine, bila je od strateške važnosti za ostvarenje planirane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Velikosrpski agresor planirao je brzim zauzimanjem i okupacijom glavnog grada Bosne i Hercegovine ostvariti jedan od najvažnijih ciljeva agresije.

Opsada Sarajeva, kao i agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima čine suštinu zajedničkog zločinačkog poduhvata Srbije i Crne Gore, odnosno Savezne republike Jugoslavije, njenih državnih, vojnih i policijskih rukovodstava, te petokolonaša, kolaboracionista i plaćenika iz Bosne i Hercegovine i drugih zemalja. Namjera tog zločinačkog čina imala je za cilj osvajanje, podjelu i uništenje Republike Bosne i Hercegovine kao države. Svi relevantni izvori potvrđuju da je prije izvođenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i izvršenja genocida nad Bošnjacima postojala dobro osmišljena namjera za izvršenje tih i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Na osnovu raspoloživih podataka pouzdano se može utvrditi da je opsada Sarajeva, u cilju njegovog zauzimanja, brižljivo pripremana u visokim vojnim krugovima Jugoslovenske narodne armije (JNA) i uz punu saradnju sa Srpskom demokratskom strankom Bosne i Hercegovine (SDS-om). O tome nedvosmisleno govore činjenice, a posebno raspored artiljerije oko grada.

Od septembra 1991. JNA je u organizaciji Komande 4. korpusa izviđala brda i postepeno zauzimala glavne strateške položaje oko Sarajeva. Tom prilikom visoki oficiri JNA odredili su mjesta za postavljanje artiljerijskih oruđa, izgradili rovove, iskopali zaklone, organizirali vatreni sistem, **“tako da u svakom trenutku danju i noću snajperskom i artiljerijskom vatrom mogu pokriti sve vitalne objekte u gradu i mobilizirati i obučavati odano ljudstvo”**. Tim akcijama rukovodio je lično komandant korpusa general Vojislav Đurđević s brojnim oficirima.

Komandant 4. korpusa s grupom starješina obezbjeđivao je **“sve sastave u garnizonu Sarajevo i bližoj okolini. Sa starješinama (od komandira odjeljenja do viših oficira)**

* U ovom dijelu teksta, u osnovi su preuzeti samo bitni rezultati istraživanja Smaila Čekića, objavljeni u studiji *AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE* -, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu – Kult B, Sarajevo, 2004, str. 726-749.

izvršeno je detaljno izviđanje prostora mogućih pravaca i načina dejstava. Nekoliko puta je izvršena provjera veze”.

Agresor je planski koncentrirao ogromne količine oružja i oruđa kako bi Sarajevo potpuno izolirao od “ostatka” Bosne i Hercegovine i svijeta (fizički, telekomunikacijski, medijski...). Cilj je bio da se glavni grad, sa svim najvažnijim državnim, vladinim, naučnim, obrazovnim, kulturnim, informativnim i ostalim institucijama zauzme i odsiječe od svog “tijela” Bosne i Hercegovine i tako unište sva obilježja njene državnosti, a posebno bošnjački narod. Time je agresor nastojao izmijeniti etničku kartu Bosne i Hercegovine, da bi u političkim pregovorima insistirao na priznanju silom nametnutog stanja.

Zanimljivo je istaći da borbeni raspored na artiljerijskim vatrenim položajima agresor nije izvodio na osnovu klasične formacije, već je oruđa rastresito rasporedio, što je omogućavalo da djeluju po svim dijelovima Grada. Raspored je bio izvršen na visinskim kotama, što je omogućavalo neposredna i poluposredna gađanja.

U inženjerskom smislu artiljerijski vatreni položaji agresora veoma dobro su bili utvrđeni i maskirani. Na pojedinim važnim položajima bile su postavljene i makete topova. Također su bili dobro uređeni i rezervni položaji. Posade i oruđa na položajima bili su minskim poljima zaštićeni od diverzantskih dejstava, dok je zaštita bila dopunjena i dejstvom pješadijskog naoružanja.

U pripremi za opsadu Sarajeva agresor je uspostavio potpunu kontrolu svih vitalnih saobraćajnica, osiguravao komunikacije za dotur municije, uspostavio sistem veza i dr. Snabdijevanje je vršeno, uglavnom, iz Srbije i iz magacina na prostoru Koran – Pale, kao i iz skladišta *PRETIS*-a i kasarni u Lukavici.

Pješadijske, artiljerijske i oklopno-mehanizovane jedinice JNA su, u sadejstvu s petokolonaškim oružanim formacijama SDS-a, zatvorile “**sve prilaze gradu Sarajevu**”.

Odmah su napravljene barikade na svim prilazima Sarajevu (Stupska petlja, Ilidža, Krivoglavci, Ilijaš i dr.), koje su organizirali pripadnici JNA i zajedno ih držali s oružanim grupama SDS-a.

Glavne strateške tačke oko Sarajeva su, uoči agresorskog napada na Grad, bile pod potpunom kontrolom JNA i brojnih pripadnika srpskih oružanih formacija, koje su komunikacijski bile međusobno dobro povezane, naoružane svim oruđima i oružjem, kao i obezbijedene drugim materijalno-tehničkim sredstvima.

Komanda 2. vojne oblasti JNA u Sarajevu je, imajući u vidu činjenicu da su “**rukovodstvo srpskog naroda i Srbi u cjelini spremni za rat**”, kao i “**opciju da će uskoro Bosna i Hercegovina biti priznata kao država**”, u toku sprovođenja referenduma za

samostalnu, nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu (u noći između 29. februara i 1. marta 1992) organizirala barikade. Te aktivnosti neposredno je organizirala i koordinirala JNA (uglavnom visoki oficiri KOS-a). Tako je 1. marta 1992. u suštini započela opsada Sarajeva, kada je, nakon zatvaranja glasačkih mjesta o referendumu za nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu, Komanda 2. vojne oblasti JNA, u saradnji sa Srpskom demokratskom strankom, postavila barikade u i oko Sarajeva.

2. Strategija (namjernog) ubijanja civila i civilnog stanovništva

Oružane snage Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija), držeći Sarajevo u opsadi, s dominantnih položaja na brdima oko Grada, sprovodile su smišljenu, koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu, sistematsku, snažnu, neselektivnu, prekomjernu i nesrazmjernu kampanju granatiranja civilnog stanovništva i civilnih područja Sarajeva iz artiljerijskog i minobacačkog oružja, od čega je ubijeno i ranjeno na hiljade civila. Te snage su, također, sprovodile koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu i sistematsku kampanju snajperskih napada na civilno stanovništvo Sarajeva, u kojoj je ubijen i ranjen veliki broj civila svih starosnih dobi i oba spola. Ti napadi bili su takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje.¹

Sarajevo je, po ocjeni specijalnog izvjestioca UN-a za ljudska prava Tadeusza Mazowieckog, **redovno granatirano**. **“... Snajperisti ubijaju nedužne civile. Civilno stanovništvo živi u permanentnom strahu, napuštajući svoje domove i skloništa samo kada je nužno... Javni sistemi za snabdijevanje električnom strujom i vodom više ne funkcionišu. Hrana i ostale osnovne životne namirnice su rijetkost i zavise od snabdijevanja vazdušnim putem koje organizuje Visoki predstavnik UN-a za izbjeglice, a koje štiti UNPROFOR.**“²

General Galić, visoki oficir Vojske Jugoslavije i komandant „Sarajevsko-romanijskog korpusa“, **opravdao je neselektivne napade** na civile i civilno stanovništvo i civilne objekte Sarajeva **“koji su trebali da predstavljaju odbranu srpske otadžbine i njihovo**

¹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembra 2003, paragrafi 14-15; ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, Hag, 12. decembra 2007, str. 1.

² UNITED NATIONS, COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, SITUATION OF RIGHTS THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA, *Raport on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia by Tadeusz Mazowiecki*, E/CN:4/1992/S-1/9, 28. avgust 1992, paragrafi 17-18; MEĐUNARODNI SUD PRAVDE, PRESUDA – BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE (u daljem tekstu: MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – PRESUDA), Hag, 26. februar 2007, paragraf 323.

nastojanje da očuvaju svoju kulturu“.³ Štaviše, general Galić, “ne samo da je znao za vojne napade koje su snage pod njegovom komandom vršile na civilno stanovništvo Sarajeva već je usmjeravao te napade, kako bi ostvario određeni plan... smatrao je normalnim što njegove snage napadaju civile”. On je imao namjeru da područje Sarajeva “učini bezbjednim za djecu svoje djece“, s krajnjim ciljem “da se Grad uništi ili da se iz njega protjeraju Muslimani“.⁴ Major Indić je izjavio “da ne želi da uništi Grad, nego da iscrpi narod dok se ne preda ili ne vrati u Tursku“, te “da nemaju namjeru prekinuti s granatiranjem bolnice dok Muslimani ne napuste Grad“.⁵ Očigledno je riječ “o taktici za uništavanje Grada i ubijanje svih Muslimana u njemu“, što je predstavljalo “dio vojnog plana“.⁶

Velikosrpski agresor koristio je taktiku držanja Sarajeva pod opsadom, namjerno granatirajući i snajperski djelujući po civilima i civilnom stanovništvu i civilnim objektima. Vojna strategija granatiranja i snajperskog djelovanja provedena je po cijelom Sarajevu, odnosno po gradskim i seoskim naseljima Grada, radi ubijanja, sakaćenja, ranjavanja i terorisanja civilnog stanovništva Sarajeva, od čega je ubijeno i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce.⁷

Velikosrpski agresor namjerno je direktno gađao civile s veće udaljenosti vatrenim oružjem za direktno djelovanje iz svih vrsta pješadijskog oružja (specijalnim snajperskim puškama opremljenim optičkim nišanom, raznim automatskim ili poluautomatskim oružjem).⁸

Od strahovitog granatiranja i veoma snažnih artiljerijskih i tenkovskih napada, uključujući i zapaljive granate, na civilne ciljeve u Sarajevu, zapaljena je Baščaršija, centar starog dijela grada Sarajeva, Nacionalna i univerzitetska biblioteka, Željeznička stanica, Zetra, Olimpijska dvorana i drugi objekti, čime su ključni objekti teško granatirani i uništeni.

³ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembra 2003, paragraf 727.

⁴ Isto.

⁵ Isto, paragraf 728.

⁶ Isto, paragraf 729.

⁷ MEĐUNARODNI SUD PRAVDE - PRESUDA, paragraf 324; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragrafi 181 i 206; OPTUŽNICA PROTIV STANISLAVA GALIĆA, paragraf 4(a).

⁸ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 184; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragrafi 878-879, 909-910 i 913; MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – PRESUDA, paragraf 328.

Granatirane su mnoge stambene zgrade u centru Sarajeva, usljed čega su mnoge zapaljene.⁹ Tržnice, tramvaji i punktovi za snabdijevanje vodom gađani su granatama. Žrtvama su nanošene teške povrede, zbog kojih su trpjeli ozbiljne tjelesne i duševne posljedice.¹⁰

Generali Ratko Mladić, Stanislav Galić, Dragomir Milošević i drugi oficiri Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija) naređivali su granatiranje i uništavanje Sarajeva. Mladić i Galić naređivali su gađanje civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata.¹¹ General Milošević je, primjera radi, u prvoj polovini augusta 1994. naredio 4. mješovitom artiljerijskom puku da **“pripremi vatre po rejonima Baščaršija i Vrbanja”**.¹² On je 6. aprila 1995. Iliđanskoj brigadi izdao naređenje da **“odmah pripremi lanser s jednom aviobombom i prenese bombu za lansiranje”**. U tom je naređenju stajalo: **“Za cilj izabrati u Hrasnici ili Sokolović-Koloniji najunosniji cilj, gdje bi bile najveće ljudske i materijalne žrtve.”**¹³ Kada je u pitanju naoružanje korišteno za granatiranje Sarajeva, „Sarajevsko-romanijski korpus“ imao je direktnu podršku Vojske Jugoslavije.¹⁴

Srpski snajperisti (izrazito vješto i dobro obučeni) civile, među kojima su žene, djevojčice i dječaci raznih uzrasta, gađali su u njihovim domovima, dok su išli po hranu ili vodu i prikupljali drva da bi preživjeli, dok su išli na posao i dok su se vozili tramvajem, dok su bili kod kuće i obavljali svakodnevne poslove, razgovarali s komšijama, pili kahvu.¹⁵ Štaviše, „Sarajevsko-romanijski korpus“ organizirao je posebne obuke za snajperiste u kasarni lociranoj na Jahorini.¹⁶

Snajperisti su bili posebno aktivni tokom lijepog vremena, jer **“bi ljudi izašli vani, tako da bi sredina postala ispunjena ciljevima, pa bi se snajperisti dali na posao”**. **“Ciljali mjesta na kojima su se okupljali civili, uključujući, naprimjer, mjesta na**

⁹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 200; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragrafi. 851-852.

¹⁰ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 200; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 937.

¹¹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragrafi 733-753.

¹² ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 857.

¹³ Isto, paragraf 854.

¹⁴ Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (u daljem tekstu: AIIZ), inv. br. 2-3240, Vojna pošta 7063, str. pov. br. 19/10532, 30. juni 1994. - Komandi Sarajevsko-romanijskog korpusa, Dokazni predmet Tužilaštva u predmetu Tužilac protiv Stanislava Galića.

¹⁵ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 937.

¹⁶ AIIZ, inv. br. 2-3241, Naređenje za izdvajanje i upućivanje instruktora snajperista na obuku u kasarnu Jahorina, 19. januar 1995, str. pov. br. 20/04-20, Dokazni predmet Tužilaštva u predmetu Tužilac protiv Stanislava Galića.

kojima su ljudi stajali u redovima da bi natočili vodu. Snajperisti su ponekad gađali sudove u kojima su ljudi nosili vodu.”¹⁷

Neka područja Sarajeva u opsadi bila su na stalnom udaru snajperista i posebno opasna za civile. **“Ciljani su tramvaji i autobusi, ali i ljudi u njima. Na cijelom području Marindvora ljudi su morali da pretrčavaju preko ulica i bilo je puko pitanje sreće da li će biti pogoden ili ne. Dio ulice Zmaja od Bosne, glavne gradske saobraćajnice, na kojoj se nalazi hotel ‘Holiday Inn’, nazvan je ‘Alejom snajpera’, što je direktno upućivalo na brojne incidente snajperskog djelovanja na tom području.”¹⁸**

Svaki hitac snajpera ispaljen je smišljeno s namjerom da se cilj ubije ili teško rani. Srpski snajperisti bili su veoma vješti.¹⁹

Vatra je otvarana na više tramvaja, od čega je ubijeno ili teže ranjeno nekoliko putnika, čak i za vrijeme prekida vatre, od čega su putnici pretrpjeli **“goli strah i užas... Ništa živopisnije ne ilustrira namjeru počinitelaca i viktimizaciju putnika od često ponavljanih iskaza o tome kako je tramvaj morao usporiti da bi pronašao jednu krivinu u obliku slova S i kako je na njega u tom trenutku namjerno otvarana vatra“**. Tramvaji i putnici u njemu bili su izuzetno lahke mete ili, kako se jedna svjedokinja izrazila **“uz pomoć metafore iz ptičijeg svijeta, ‘glineni golubovi’“**.²⁰

Svako snajpersko djelovanje izazivalo je smrt ili tešku povredu, što je, po ocjeni Pretresnog vijeća ICTY-a u predmetu protiv generala Dragomira Miloševića, pored ostalog, očigledan primjer terorisanja stanovništva.²¹

Brojna granatiranja i snajperska djelovanja **“Sarajevsko-romanijski korpus“** **“i njemu pripojene snage“** izvršili su i usmjerili protiv civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata Sarajeva u opsadi. Iako su neki dijelovi Sarajeva bili opasniji od drugih, ipak, u svim dijelovima Sarajeva civili su bili izloženi ubijanju i ranjavanju napadima iz minobacača, drugih artiljerijskih oruđa i modificovanih avionskih bombi. S obzirom na to da je Sarajevo okruženo brdima i planinama, to je **“Sarajevsko-romanijskom korpusu“** omogućilo da ga granatira bez ikakvih smetnji.²²

Velikosrpski agresor provodio je kampanju nesrazmjernog granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva i civilnih dijelova Sarajeva, koja je obuhvatala

¹⁷ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 908.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto, paragraf 909.

²⁰ Isto.

²¹ Isto, paragraf 911.

²² Isto, paragraf 936.

smišljeno i (ili) neselektivno gađanje civila i dovela do ubijanja ili ranjavanja više hiljada civila.²³

Granatiranje je bilo neselektivno i svrha mu je bila da nanese što veći broj žrtava. Ponekad je poslije prve granate uslijedila pauza, pa bi tek onda bile ispaljene ostale, što je, po ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu protiv generala Dragomira Miloševića, činjeno u cilju terorisanja civilnog stanovništva, **“budući da ono tako nikad nije moglo biti sigurno kada će granatiranje prestati”**.²⁴

Velikosrpski agresor stalnim granatiranjem i snajperskim djelovanjem nanio je teške tjelesne ili duševne patnje civilima Sarajeva u opsadi. Izvršiocima su **“imali namjeru da nanesu teške tjelesne ili duševne patnje ili da počine težak napad na ljudsko dostojanstvo žrtava ili znali da će njihova djela vjerovatno izazvati teške tjelesne ili duševne patnje ili da će predstavljati težak napad na ljudsko dostojanstvo”**.²⁵

Civili i civilno stanovništvo Sarajeva napadani su direktno ili neselektivno “s područja pod kontrolom SRK”, pri čemu ih je granatiranjem i snajperskim djelovanjem na hiljade ubijeno i ranjeno. “Sarajevsko-romanijski korpus” namjerno je masovno napadao civile i civilno stanovništvo i civilne objekte. Imajući u vidu te jasne dokaze, ICTY je uvjeren **“da napadi nisu bili pojedinačni incidenti, već su predstavljali rasprostranjenu i sistematsku kampanju”**. Ta kampanja “nije imala nikakav uočljiv vojni značaj”. Iako je učestalost napada “možda varirala od dana do dana, no, oni su uvijek potvrđivali činjenicu da nijedan civil u Sarajevu nigdje nije bio siguran”.²⁶

Napadi su bili **rasprostranjeni** (velike razmjere napada i broj osoba koje su predmet tog napada) i **sistematski** (organizirani karakter djela nasilja i mala vjerovatnoća da su počinjena nasumično).²⁷ Rasprostranjeni karakter napada potvrđuju dokazi o velikom broju napada izvršenih uz korištenje minobacača i modifikovanih avionskih bombi i snajperskog djelovanja širom cijelog grada Sarajeva i tokom dužeg perioda. Na meti vatre bio je veliki broj civila. Dokazi, također, potvrđuju i sistematski karakter napada, jer je postojao organiziran način na koji je otvarana snajperska vatra i o tome kako je “Sarajevsko-

²³ Isto, paragraf 939.

²⁴ Isto, paragraf 971.

²⁵ Isto, paragraf 938.

²⁶ ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV STANISLAVA GALIĆA, Hag, 5. decembar 2007, str. 3.

²⁷ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 925.

romanijski korpus“ koristio granatiranje i snajpersko djelovanje i kao sredstvo za odmazdu i u svrhu ostvarivanja političkih ciljeva.²⁸

Veliki broj lica “koja su bila na meti granatiranja i snajperskog djelovanja, očigledna struktura i obrazac granatiranja i snajperskog djelovanja, jasan međusobni odnos između sukoba u Bosni u cjelini i granatiranja Sarajeva od SRK/“Sarajevsko-romanijskog korpusa“/- predstavljaju klasičnu ilustraciju organiziranog napada velikih razmjera, tj. rasprostranjenog i sistematskog napada“.²⁹

U Sarajevu u opsadi postojao je obrazac neselektivnog snajperskog djelovanja (snajperska paljba) i granatiranja po civilima. Snajpersko djelovanje i granatiranje civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata održavano je kroz lanac komandovanja velikosrpskog agresora.³⁰ Srpski snajperisti bili su dobro koordinirani i djelovali su na osnovu naredbi koje su dolazile s najvišeg nivoa i prosljeđivane kroz lanac komandovanja.³¹ Na čelu “čvrsto uspostavljenog komandnog lanca“ bili su, pored ostalih, komandanti “Sarajevsko-romanijskog korpusa“, uključujući i generala Vojske Jugoslavije Dragomira Miloševića.³² Svi dijelovi Sarajeva bili su pod kontrolom “raznih brigada SRK i snajperskog djelovanja u raznim dijelovima Grada, što ukazuje na postojanje namjere višeg komandanta“.³³ Napadi na civile naređeni su kroz lanac komandovanja “Sarajevsko-romanijskog korpusa“. Taj zaključak, po ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu protiv generala Galića, potkrepljuju i “dokazi o visoko koordiniranoj artiljerijskoj paljbi kojoj je podvrgavano civilno stanovništvo Sarajeva“. Teška artiljerija “Sarajevsko-romanijskog korpusa“, po ocjeni Pyersa Williama Tuckera, britanskog vojnog oficira, koji je obavljao dužnost vojnog asistenta generala Morillona u Sarajevu od oktobra 1992. do marta 1993, “nije bila usmjerena na vojne ciljeve, nego je korištena kao sredstvo terorisanja civilnog stanovništva, kako bi se izvršio pritisak na bosanske vlasti“. Srpske snage su, po svjedoku Y, vršile žestoko granatiranje s ciljem **iznurivanja** gradskog stanovništva.³⁴

²⁸ Isto, paragraf 927.

²⁹ Isto, paragraf 928.

³⁰ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 733.

³¹ Isto, paragrafi 734-735.

³² ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, Hag, 12. decembar 2007, str. 3.

³³ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 853.

³⁴ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 736.

Pretno vijeće ICTY-a u predmetu protiv generala *Galića* zaključilo je da je “direktna i neselektivna paljba snaga SRK po civilima bila naređena kroz lanac komandovanja”.³⁵ Galić je imao *efektivnu kontrolu* nad djelovanjem svojih jedinica.

Velikosrpski agresor je u Sarajevu u opsadi izvršio zločine nad civilima i civilnim stanovništvom i civilnim objektima na rasprostranjen način. Način izvršenja tih zločina “otkriva iznenađujuću sličnost cijelog obrasca. Time su kažnjive radnje vršene u skladu sa smišljenom kampanjom napada na civile, koja je proizišla s viših nivoa vlasti ili barem po njihovom odobrenju”,³⁶ što nedvosmisleno potvrđuje postojanje strategije namjernog ubijanja i terorisanja civila i civilnog stanovništva.³⁷ Na svojoj petnaestoj sjednici, *Komisija za ljudska prava* jasno je osudila opsade gradova i drugih područja gdje živi civilno stanovništvo, namjerno granatiranje gradova i naselja pod opsadom s fatalnim ishodima, sistematski terorizam i ubistva civila, kao i sve druge vrste napada na civile.³⁸

Oružane formacije velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista, posebno “Sarajevsko-romanijski korpus” i druge jedinice, po ocjeni Pretnog vijeća u predmetu protiv generala *Dragomira Miloševića*, odgovorne su za granatiranje civila i civilnog stanovništva i civilnih područja, a “**posebno s obzirom na dokaze u vezi sa preciznošću minobacača i vještinom poslužilaca minobacača iz redova SRK-a, ispaljivanjem brojnih granata na Grad, težinom povreda i brojem ubijenih usljed minobacačkih dejstava**”. Namjerno gađanje civila i civilnog stanovništva u Gradu tim preciznim oruđima, uz upotrebu velikog broja granata, predstavlja, po ocjeni navedenog vijeća, **terorisanje**. Imajući u vidu činjenicu da su ta oruđa korištena, posebno minobacač, s vrlo dobro obučanim poslužiocima, Vijeće je zaključilo da je postojala namjera za terorisanje.³⁹ Specijalista psihijatrije dr. Stuart Turner, član britanskog Kraljevskog kolegija psihijatar, definirao je teror kao “stanje krajnjeg straha”, a terorisanje kao “ulijevanje straha nekome ili prisiljavanje nekog na nešto zastrašivanje”.⁴⁰ Prema dr. Turneru, kombinacija namjernog, ali neočekivanog nasilja koja pogađa grupu ljudi među civilnim stanovništvom predstavlja pravi primjer terorističkog

³⁵ Isto, paragraf 737. Do tog “jedino razumnog zaključka” Pretno vijeće došlo je na osnovu “usklađenog nastojanja SRK-a da se u određenom momentu zaustavi direktno ili neselektivno snajpersko djelovanje ili granatiranje po Gradu, a da se zatim ponovno pojača do ranijeg intenziteta, s toliko različitih lokacija, korištenje određenih vrsta naoružanja i sama količina municije ispaljene i to bez neposredne vojne svrhe”. Taj zaključak, tvrdi Pretno vijeće, “potkrepljuje činjenica da je nezamislivo da samo trajanje perioda tokom kojeg su vršeni zločini nad civilima nije rezultat smišljene akcije na održavanju takvog stanja” (Isto).

³⁶ Isto, paragraf 740-741.

³⁷ Isto, paragrafi 742-751 i dr.

³⁸ *ICTY*, Izvještaj sa petnaeste sjednice *Komisije za ljudska prava*, održane 9. marta 1994, Dokazni predmet Tužilaštva u predmetu Tužilac protiv *Stanislava Galića*.

³⁹ *ICTY*, PRETNOSNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV *DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA*, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 913.

⁴⁰ *ICTY*, Ekspertni izvještaj dr. Stuartha Turnera u predmetu Tužilac protiv *Stanislava Galića*, paragraf 4.

napada.⁴¹ Ako je nekome cilj da izazove teror kod civilnog stanovništva, on će usmrćivati civile, ometat će snabdijevanje hranom i vodom, ometat će zdravstvenu službu granatiranjem bolnica i vozila hitne pomoći, napadat će civile namjerno i podmuklo, te će koristiti sve moguće načine da se proizvede osjećaj bespomoćnosti i ranjivosti.⁴²

“Sarajevsko-romanijski korpus“ je protiv civila i civilnog stanovništva i civilnih objekata koristio i modifikovane avionske bombe, izrazito neprecizno i neselektivno oružje velike razorne moći. Ta oružana jedinica odgovorna je za granatiranje civila i civilnog stanovništva i civilnih područja **modifikovanim avionskim bombama**, “a posebno s obzirom na dokaze o neselektivnoj prirodi modifikovanih avionskih bombi“.⁴³ Te modifikovane avionske bombe posjedovao je samo “Sarajevsko-romanijski korpus“ i koristio ih za gađanje civila i civilnog stanovništva i civilnih područja u Sarajevu. Na osnovu činjenice da je “Sarajevsko-romanijski korpus“ koristio modifikovane avionske bombe, Pretresno vijeće u predmetu *Milošević* izvelo je zaključak “o postojanju namjere za terorisanje“.⁴⁴

Korištenje modifikovanih avionskih bombi je, po ocjeni navedenog pretresnog vijeća, još jedan, jasan pokazatelj namjere velikosrpskog agresora da širi teror. Izuzetna destruktivna sila i psihološki efekti koje su te bombe proizvodile kod civilnog stanovništva bili su očigledni svakome.⁴⁵

⁴¹ Isto, paragraf 38.

⁴² Isto, paragraf 41.

⁴³ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 912. Korištenje modifikovanih avionskih bombi kojima je redovno gađano Sarajevo (protiv civila, civilnog stanovništva i civilnih objekata) započelo je pod komandom generala Dragomira Miloševića, oficira Vojske Jugoslavije i komandanta “Sarajevsko-romanijskog korpusa”. On je odlučivao i o razmještaju i položajima lansera za te projekte. Raspoloživi dokazi pokazuju da je general Milošević naređivao ispaljivanje modifikovanih avionskih bombi (ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 854; ICTY, SAŽETAK PRESUDE, RASPRAVNO VIJEĆE, Hag, 12. decembar 2007, str. 3-4). Modifikovanom avionskom bombom, koja je 7. aprila 1995. ispaljena na Hrasnicu, na osnovu njegovog naređenja od 6. aprila 1995, ubijena je Ziba Čustović, ranjeno troje djece i “prouzrokovana masovna razaranja u civilnoj četvrti gdje je eksplodirala” (ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA”, Hag, 12. decembar 2007, str. 4).

General Milošević redovno je koristio modifikovane avionske bombe. “Modifikovane avionske bombe mogle su se usmjeriti samo prema nekom općem predjelu, pri čemu je bilo moguće predvidjeti gdje će bomba udariti. Svaki put kada je ispaljena modifikovana avionska bomba “Milošević se poigravao životima civila u Sarajevu” (Isto).

⁴⁴ Isto, paragraf 912. “Sarajevsko-romanijskom korpusu” bila je “poznata neselektivna priroda tih bombi, težina povreda i broj ubijenih usljed korištenja tih vrlo nepreciznih bombi” (Isto).

⁴⁵ Isto, paragraf 970.

3. Namjerni napadi na civile i civilno stanovništvo

Za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (1991–1995) posebno su pod teškom opsadom bili Sarajevo, Srebrenica, Goražde, Maglaj, Bihać, Tuzla, Cerska ... Politika i strategija opsade bosanskohercegovačkih gradova bila je sastavni dio velikosrpske genocidne ideologije, politike i prakse o uništenju države Bosne i Hercegovine i istrebljenju Bošnjaka. Cilj velikosrpske ideologije i politike je, pored ostalog, bio **zauzimanje** Sarajeva.

Jedan od “strateških ciljeva srpskog naroda” bila je **podjela Sarajeva na “srpski i muslimanski”**, a potom uspostavljanje na oba dijela “**efektivne državne vlasti**” (**velikosrpske države**). Naime, “Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine” je, u skladu s naredbama rukovodstva Velikosrpskog pokreta, tajnim dogovorom između Miloševića i Tuđmana o podjeli i uništenju Bosne i Hercegovine (26. mart 1991) i sporazumom o razgraničenju teritorija između Radovana Karadžića i Mate Bobana (u Gracu, krajem aprila, odnosno 6. maja 1992), 12. maja 1992, na 16. zasjedanju u Banjoj Luci, a na prijedlog Radovana Karadžića, donijela (na zatvorenoj sjednici) *Odluku o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*. Tada je taj kolaboracionistički organ velikosrpskog agresora otvoreno objavio zločinačke planove o zauzimanju Bosne i Hercegovine i posebno Sarajeva. Naime, riječ je o šest “strateških ciljeva” genocidnog karaktera:

- “1. Državno razgraničenje od druge dve nacionalne zajednice;
2. Koridor između Semberije i Krajine;
3. Uspostavljanje koridora u dolini reke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država;
4. Uspostavljanje granice na rekama Uni i Neretvi;
5. **Podjela Grada Sarajeva na srpski i muslimanski i uspostavljanje u svakom od delova efektivne državne vlasti;**
6. Izlazak Republike Srpske na more.”⁴⁶

⁴⁶ *Službeni glasnik Republike Srpske*, Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 26. novembar 1993; S. Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - planiranje, pripremanje, izvođenje, tom 1-2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu - Kult B, Sarajevo, 2004, str. 567. Radovan Karadžić i Momčilo Krajišnik prenijeli su i usvojili navedeni “domaći zadatak”, koga su dobili od Slobodana Miloševića, čime je u domaćoj i međunarodnoj javnosti stvoren utisak kako je “strateške ciljeve srpskog naroda u Bosni i Hercegovini” “autohtono” donijela “Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine”, što je za Miloševića bilo od izuzetnog značaja u prikazivanju (njihovog) planiranja, pripremanja i izvođenja agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i izvršenja genocida nad Bošnjacima. Historijska je činjenica da srpski kvislinzi i kolaboracionisti velikosrpskog agresora u Bosni i Hercegovini nisu predstavljali samostalan politički niti vojni faktor - oni nisu bili nikakav samostalni subjekt, BHW2561_A

General Ratko Mladić bio je “u potpunosti svjestan” da je riječ o genocidu. On je u toku navedene sjednice “Skupštine srpskog naroda” na sljedeći način prokomentirao prvi “strateški cilj” (“odvajanje srpskog naroda od dvije druge nacionalne zajednice”): “Ljudi i narodi nisu zalog niti su ključevi koje možeš držati u jednom džepu i koje možeš prebacivati ovdje i tamo. To je nešto jednostavno reći, ali teško ostvariti... mi ne možemo čistiti, niti mi možemo sijati kroz sito, tako da samo Srbi prođu kroz njega, a ostali da odu... Ja ne znam kako će gospodin Krajišnik i gospodin Karadžić objasniti ovo svijetu. Ljudi, to bi bio genocid.”⁴⁷

“U potpunosti svjestan” ciljeva takvog zločinačkog plana, general Mladić je zahtijevao da ga treba držati u tajnosti. Stoga je na toj zatvorenoj sjednici “Skupštine srpskog naroda” izjavio: “Nemojmo samo imati na umu šta da radimo, nego da mislimo temeljito o tome, da budemo oprezni i da znamo kada ćemo šutjeti. Ne. Stvar koju mi činimo treba zaštititi kao najdublju tajnu. Kako će naši predstavnici to predstaviti u medijima za vrijeme političkih razgovora i pregovora, šta će oni govoriti, i oni treba da prezentiraju naše ciljeve na način koji će zvučati apelativno na uši onih koje mi želimo pridobiti za našu stranu, bez štete po naš srpski narod.”⁴⁸

Na skupu u Banjoj Luci je “**razmatran plan na osnovu koga bi se obezbijedilo da Sarajevo postane politička prijestonica Republike Srpske**”.⁴⁹ Dr. Dragan Kalinić, ministar zdravlja “Srpske Republike Bosne i Hercegovine”, **zalagao se za uništenje bolnice Koševo**, a general Ratko Mladić je predložio da se Sarajevu u opsadi, “**uskрати snabdijevanje komunalijama od vitalnog značaja i da se za to optuži bosanska/Vladina strana**”,⁵⁰ odnosno Vlada Republike Bosne i Hercegovine.

Navedeni “strateški ciljevi” dva dana kasnije (14. maja) razmatrani su na sastanku “sa predstavnicima opština” u zoni odgovornosti 30. partizanske divizije, kojim je rukovodio

već su izvršavali naređenja rukovodstva Velikosrpskog pokreta, posebno Miloševića, i države Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija).

⁴⁷ ICTY, Predmet: Br. IT-02-54-T, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, 31. maj 2002, paragrafi 63 i 401-405; S. Čekić, nav. dj., str. 568.

⁴⁸ Isto, paragraf 403. “Potpuno svjestan” ciljeva tog genocidnog plana Mladić je tada rekao: “Naš je zajednički neprijatelj, neovisno da li se radi o Muslimanskim ili Hrvatskim hordama. To je naš jedinstveni neprijatelj, što je važno sada, ili baciti oboje njih napolje, upotrebom političkih i drugih poteza ili organizovati nas i neke od njih otjerati vojnom silom, a mi ćemo biti u stanju rukovoditi na neki način sa preostalim” (ICTY, Predmet: Br. IT-02-54-t, paragraf 404).

⁴⁹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 726.

⁵⁰ Isto.

pukovnik Galić.⁵¹ Predsjednik Skupštine opštine Mrkonjić-Grad (Milan Malidža) iznio je zaključke sa sastanka održanog 12. maja. u Banjoj Luci. S tim u vezi, on je naveo sljedeće:

- “1. Mora biti državno razdvajanje 3 nacionalne zajednice;
2. Krajina se mora spojiti sa Srbijom desnom obalom Save i to u pojasu od 25-30 km;
3. stvaranje koridora dolinom rijeke Drine tako da srpski narod kontroliše i lijevu i desnu obalu Drine;
4. uspostavljanje granice od rijeke Une do rijeke Neretve;
5. navedeno je da **Sarajevo mora biti podijeljeno ili sravnjeno sa zemljom;**
6. da se ispita mogućnost izlaza Srpske republike Bosne i Hercegovine na more.”⁵²

Na kraju sastanka pukovnik Stanislav Galić, komandant 30. partizanske divizije, predložio je, pored ostalog, “da se sprovedu zaključci sa sastanaka u Banjoj Luci, ali je isto potrebno dostaviti u k-de (komande - prim. S. Č.) jedinica i opština”, što je jednoglasno usvojeno.⁵³

Očigledno da je riječ o “strateškim ciljevima” koje je bilo moguće realizirati samo uz upotrebu sile i izvršenje genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Cilj je bio formiranje velikosrpske države, čime je postojala namjera da se zauzme Bosna i Hercegovina i izvrši genocid nad Bošnjacima. Za praktičnu realizaciju tih genocidnih aktivnosti u drugoj polovini 1991. izvršen je i operativni raspored snaga i sredstava.⁵⁴

Četvrti (4) korpus JNA i Vojska Jugoslavije (“Sarajevsko-romanijski korpus” i druge oružane jedinice) sa zauzetih strateških položaja u i oko Sarajeva neprestano su granatirali Grad i napadali iz snajpera. “*Artiljerijski i snajperski napadi vršeni su, uglavnom, s položaja*

⁵¹ S. Čekić, nav. dj., str. 568; *ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 726.

Dnevni red tog sastanka je bio sljedeći:

“1. Sagledavanje stanja u opštinama na vojno političkom planu; Funkcionisanje vlasti i odnos do transformacije JNA;

Poruke sa skupa iz Banja Luke od 12. maja 1992. godine o OS Srpske krajine i vojske Srpske Republike BiH; Razmatranje i prijedlozi dalje saradnje sa jedinicama JNA na planu obezbjeđenja teritorije i tretmana boraca (starešina jedinica) na prostoru Srpske krajine” (Isto).

Navedenom sastanku prisustvovali su: pukovnik Stanislav Galić (komandant 30. partizanske divizije), pukovnik Branko Basara (komandant 6. partizanske brigade), potpukovnik Stevan Koković (načelnik štaba 30. partizanske divizije), major Boško Lukić (komandant štaba Teritorijalne odbrane Ključ), šest predsjednika “srpskih” opština: Jovo Banjac (Ključ), Radoslav Đurić (Šipovo), Milan Malidža (Mrkonjić-Grad), Dragan Miličić (Jajce), Nikola Zagorac (Donji Vakuf) i Nikola Mišić (Bugojno), te Rajko Kalabić (poslanik u “Srpskoj Krajini”) - S. Čekić, nav. dj., str. 568.

⁵² S. Čekić, nav. dj., str. 568-569; *ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE*, 5. decembar 2003, paragraf 726.

⁵³ Isto.

⁵⁴ S. Čekić, nav. dj., str. 569.

na brdima iznad Sarajeva, odakle su napadači imali jasan, detaljan i sveobuhvatan pogled nad Gradom i civilnim stanovništvom u Gradu.”⁵⁵

Opsada Sarajeva provođena je uz stalnu, rasprostranjenu i sistematsku “kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja”, pri čemu je “smišljeno, neselektivno i nesrazmjerno” ubijeno i povređivano na hiljade civila, među kojima veliki broj djece, žena i starih lica, zaštićenih međunarodnim humanitarnim pravom, koja su sistematski podvrgavana “nepodnošljivom teroru”⁵⁶ koji je kod njih prouzrokovao “ekstremni strah”, nanoseći im “teške fizičke i psihičke patnje”. Navedene kvalifikacije zločina izrekla su pretresna vijeća ICTY-a oficirima Vojske Jugoslavije koji su držali Sarajevo pod opsadom: generalima Stanislavu Galiću i Dragomiru Miloševiću, komandantima “Sarajevsko-romanijskog korpusa”. Dokazi predloženi pretresnim vijećima u predmetima *Galić* i *Milošević* otkrivaju “užasnu priču o opsadi grada pretvorenog u stupicu”,⁵⁷ i dr. ICTY je u obzir uzeo i “teške mentalne povrede” nastale usljed nametanja nepodnošljivog terora i stvaranja *ekstremnog straha*.⁵⁸

Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu protiv *Stanislava Galića* je, na osnovu “velike količine dokaza u vidu iskaza i dokumenata”, te analizom iskaza 171 saslušanog svjedoka (među kojima i predstavnici međunarodnog vojnog osoblja u Sarajevu) i 1.264 dokaznih predmeta, koji uključuju pisane izvještaje, filmove, fotografije, karte i zvučne snimke i 15 izvještaja sudskih vještaka različite specijalnosti (od historičara do balističara), pored ostalog, zaključilo da (*raspoloživi*) pouzdani dokazi “pokazuju van razumne sumnje da su sarajevski civili zaista bili meta **namjernog** napada snaga SRK” /”Sarajevsko-romanijskog korpusa”/⁵⁹

Napadi na Sarajevo su, “uglavnom, poduzimani danju. Nisu bili odgovor ni na kakve vojne prijetnje. Napadači su u većini slučajeva mogli jasno vidjeti da su se njihove žrtve bavile svakodnevnim civilnim aktivnostima”. Topografija Sarajeva, “s njegovim brdima i

⁵⁵ ICTY, TUŽILAC PROTIV GENERALA STANISLAVA GALIĆA, OPTUŽNICA, paragraf 2, 26. mart 1999.

⁵⁶ *Teror*, u svom uobičajnom značenju, po ICTY-u, “označava ‘stanje prestravljenosti ili velikog straha; intenzivan strah, bojazan ili stravu’ ili ‘postupak ili svojstvo izazivanja strave; nešto užasno ili grozno’ (ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 884).

⁵⁷ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA, 5. decembar 2003; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, Hag, 12. decembar 2007; ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, Hag, 12. decembar 2007, str. 2-3.

⁵⁸ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 138; ICTY, ŽALBENO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA, 30. novembar 2006, paragrafi 100-101; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 876.

⁵⁹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag, 5. decembar 2003, paragraf 584; ICTY, SAŽETAK PRESUDE U PREDMETU TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, 5. decembar 2003, str. 2.

*neboderima, omogućavala je pripadnicima SRK odličan vidik s mjesta s kojih su gađali civile u gradu. Neke lokacije u Sarajevu postale su zloglasna mjesta s kojih su gađali snajperisti... Naprimjer, nekoliko svjedoka je svjedočilo da je glavna ulica u gradu bila poznata kao 'aleja snajpera'. Premda su građani u neku ruku život prilagodili čestim napadima tako što su zatvarali škole, živjeli noću, a danju se skrivali, minimalno se kretali Sarajevom i postavljali metalne kontejnere da bi se zaštitili od snajperske vatre, ipak nisu bili bezbjedni. Uprkos tome, vidjeli su ih i gađali. Vrlo se malo moglo učiniti u smislu zaštite od snajperisanja i granatiranja”.*⁶⁰

Velikosrpski agresor je “*usmjeravao granatiranje i snajpersko djelovanje na civile koji su obrađivali povrtnjake, čekali u redu za kruh, sakupljali vodu, išli na sahrane, kupovali na pijacama, vozili se tramvajima, sakupljali drva, ili jednostavno šetali s djecom ili prijateljima. Ljudi su ranjavani i ubijani čak i u vlastitim domovima mecima koji su ušli kroz prozore. Napadi na sarajevske civile često nisu imali veze s vojnim djelovanjima...*”.⁶¹

Iako je Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, br. 824 (1993) od 6. maja 1993, Sarajevo, glavni grad Republike Bosne i Hercegovine, s okolinom proglašen **sigurnom zonom Ujedinjenih nacija**, te kao takav, trebao biti **pošteđen “oružanih napada i drugih neprijateljskih postupaka”**,⁶² opsada Grada nastavljena je stalnim granatiranjima, snajperskim djelovanjima, ubistvima i ranjavanjima civila, kao i uništavanjem civilnih objekata, zaštićenih međunarodnim humanitarnim pravom.

Uništavanjem komunalne i druge infrastrukture, prekidom dovoda električne energije, vode, plina, blokadom javnog saobraćaja i drugih komunalnih službi civilno stanovništvo je u opsadi kontinuirano iznurivano. Evidentan je bio nedostatak osnovnih životnih namirnica, što je stanovništvo Sarajeva dovelo u situaciju borbe za biološki opstanak - glad, žeđ, nesаница, osjećaj nesigurnosti i besperspektivnosti, nedostatak osnovnih medikamenata i liječenja i dr., što je trebalo ubrzati biološko istrebljenje Bošnjaka koji su u opsadi bili dominantna nacionalna, etnička i vjerska grupa. Namjerno sprečavanje dostave lijekova jedan je od elemenata zločina genocida i sastavni dio radnji kojima se žele grupi nad kojom se planira genocid namjerno nametnuti takvi životni uvjeti sračunati na to da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja.

⁶⁰ ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, Hag, 5. decembar 2003, str. 2.

⁶¹ ICTY, TUŽILAC PROTIV GENERALA STANISLAVA GALIĆA, OPTUŽNICA, paragraf 4/b, 26. mart 1999.

⁶² .: REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNOSTI UJEDINJENIH NACIJA O BOSNI I HERCEGOVINI, Uprava za politička pitanja Armije Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1995, str. 72-74.

Sprovođenjem zabranjenog opsadnog načina ratovanja u Sarajevu, Jugoslavenska narodna armija/Vojska Jugoslavije i njihovi kolaboracionisti (“Vojska Republike Srpske”, “Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske” i druge oružane formacije) vršili su namjernu, koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu, sistematsku, bezobzirnu i snažnu kampanju granatiranja civilnih područja, objekata, civila i civilnog stanovništva iz artiljerijskog, minobacačkog i pješadijskog oružja. Najnaseljeniji dijelovi Sarajeva (gusto naseljene četvrti) bile su meta neselektivnog ili nasumičnog granatiranja. Granatiranjem i snajperskim djelovanjem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce, pri čemu je vršen i teror nad civilnim stanovništvom, nanoseći mu tjelesne i psihičke patnje, usljed čega je veliki dio civilnog stanovništva živio u strahu, od čega su mnogi umrli.⁶³

Civili i civilno stanovništvo **namjerno** su gađani dok su se bavili egzistencijalnim poslovima ili se nalazili na civilnim lokacijama. Napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje. Civili su gađani “*na sahranama, u kolima hitne pomoći, bolnicama, tramvajima i autobusima, dok su se vozili autom ili biciklom, kod kuće, dok su obrađivali vrtove, ložili vatru ili čistili smeće u Gradu, dok su bili u kupovini, za vrijeme sportskih događaja, na ulici, u redovima za vodu, hljeb i ogrjev i drugim poslovima i povodima*”.⁶⁴

Civilni objekti često su bili “**na meti ili u opsadi**”, što, po ocjeni Tadeusza Mazowieckog, predstavlja povredu međunarodnog humanitarnog prava:

“103. Bolnice u mjestima, kao što su Goražde, Srebrenica i Sarajevo, koja već mjesecima stradaju pod opsadom, se, prema izvještajima, nalaze pod konstantnim granatiranjem, te artiljerijskom i raketnom vatrom. Tim posmatrača Evropske zajednice, koji su posjetili Goražde 20. januara 1993, saopštili su da tamo živi oko 70.000 ljudi, od kojih je oko 35.000 raseljenih lica. Grad još od maja 1992. nema ni struju ni vodu, i mnogi ljudi žive u podrumima ili na ostacima spaljenih kuća. Telefonske veze su prekinute i svi putevi zatvoreni. Jedina komunikacija koja je

⁶³ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragrafi 2-7, 584 i dr.

⁶⁴ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag, 5. decembar 2003, brojni paragrafi kao i 584; ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, Hag, 5. decembar 2003, str. 2. S. Čekić, ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU - Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu - Kult B, Sarajevo, 2007, str. 101-102. Grobovi su kopani i sahrane održavane noću. U nekim slučajevima pokopi nisu vršeni na grobljima (ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 220).

moćuća je putem radio amatera. Upotreba Crvenog križa sada u očima velike većine medicinskih i humanitarnih radnika predstavlja otežavajuću okolnost umjesto da pomaže u zaštiti humanitarnog i medicinskog djelovanja.

104. Ljekar iz Sarajeva je naglasio da su 15% ranjenih koje liječi djeca. Štaviše, njegovo svjedočenje opisuje apsurdne situacije u kojoj se na one koji su u bolnici zbog ranjavanja paljbom ili granatiranjem ponovo puca ili ih se granatira. On to naziva ‘ranjavanjem ranjenih’.⁶⁵

U Sarajevu u opsadi, civili su, pored danonoćnog sistematskog granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva i civilnih područja i objekata, svakodnevno strada(va)li “zbog okrutnog nedostatka hrane, vode, plina i struje, a i njihov život otežavaju konstantne prijetnje nadvijene nad gradom. Opsada je uništila cjelokupnu strukturu svakodnevnog života”.⁶⁶ Civilno stanovništvo u Sarajevu, a posebno ranjena, nemoćna i bolesna lica, kao i porodilje i djeca, bilo je žrtva “kako direktnog napada tako i nestašice uzrokovane borbenim dejstvima”.⁶⁷

U teškim uvjetima opsade Sarajeva i drugih gradova u Republici Bosni i Hercegovini i napada na civile (teškim naoružanjem i snajperskom vatrom), uključujući: Maglaj, Zavidoviće, Travnik, Tešanj, Žepče, Visoko, Vareš, Zenicu, Gradačac, Tuzlu, Srebrenicu, Goražde, Kladanj, Olovo, Bihać i Mostar (“Izgladnjivanje civilnog stanovništva i namjerno ubijanje i ranjavanje pojedinačnih civila; privremeno ili trajno prekidanje napajanja električnom energijom, vodom i plinom; onemogućavanje dostave namirnica i pružanje medicinskog materijala neophodnog za preživljavanje civilnog stanovništva; neprekidno bombardovanje bolnica i uzimanje civila kao talaca”), pogoršano je fizičko i psihičko stanje stanovništva, koje je, pored ostalog, znatno povećavalo patnju i pojačavalo bol.⁶⁸ Narušavanjem fizičkog i psihičkog stanja stanovništva Sarajeva, njegovo ukupno zdravstveno stanje značajno je pogoršano. Tako je, primjera radi, broj

⁶⁵ UNITED NATIONS, COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, SITUATION OF HUMAN RIGHTS THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA, *Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia by Mr. Tadeusz Mazowiecki*, E/CN.4/1993/50, 10. februar 1993, paragrafi 1, 103-104; - S. Čekić, nav. dj., str. 101-102, nap. 8.

⁶⁶ NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YUGOSLAVIE, *Troisième report periodique* ..., E/CN.4/1994/6, 26. august 1993, par. 2; S. Čekić, nav. dj., str. 103.

⁶⁷ Isto, paragraf 24; S. Čekić, nav. dj., str. 103.

⁶⁸ NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YUGOSLAVIE, *Sixième report periodique* ..., E/CN.4/1994/110, 21. februar 1994, par. 5-79; Isto, *Neuvième report periodique* ..., A/49/641-S/1994/1252, 4. novembar 1994, par. 146, 154, 166, 172, 186, 192, 199 i 205; S. Čekić, nav. dj., str. 104.

novorođenčadi sa 10.000 godišnje prije opsade opao na 2.000, dok je procent urođenih deformacija kod novorođenčadi utrostručen.⁶⁹

Veliki broj civila dugo je preživljavao u podrumima svojih zgrada, kako bi izbjegao granate. Stari ljudi su **“umirali od gladi, jer su bili previše uplašeni da izađu napolje”**.⁷⁰

Civilno stanovništvo nije bilo samo izgladnjelo, već je bilo izloženo uvjetima koji su **“neizbježno izazivali strah i stvarali nesigurnost, putem neprestanog snajperskog djelovanja i granatiranja Grada”**. To je, pored ostalog, **“ostavilo duboke i neizbrisive duševne ožiljke kod stanovništva u cjelini”**.⁷¹

Utvrđujući krivičnu odgovornost Stanislava Galića, visokog oficira Vojske Jugoslavije (komandanta “Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske”), za kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila i civilnog stanovništva Sarajeva u opsadi, koja je, pored ostalog, rezultirala velikim brojem ubijenih i ranjenih civila, ICTY je utvrdio da je više nego jasno da je general Galić odgovoran za gađanje direktnom i neselektivnom paljbom civila i civilnog stanovništva Sarajeva. Radilo se “o smišljenoj namjeri da se nad civilima izvrše akti nasilja”.⁷²

Srpska kampanja granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila u Sarajevu je, prema Presudi Pretresnog vijeća u predmetu protiv generala *Galića*, pored ostalog, imala za cilj **“terorisanje civilnog stanovništva grada, ...cilj napada je bilo zastrašivanje civilnog stanovništva..., zavođenje terora..., s ciljem terorisanja stanovništva..., vođenje psihološkog rata protiv civila..., da su ‘oni zaista bili zastrašeni i u ratu’..., teroristički na taj način civilno stanovništvo i nanoseći mu psihičke patnje...”**.⁷³ Zastrašivanjem civila, granatiranjem i snajperskim napadima, pri čemu su, pored ostalih, glavne mete bile žene i

⁶⁹ NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L’HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L’EX YUGOSLAVIE, *Report periodique ...*, E/CN. 4/1994/6, 26. august 1993, paragrafi 1-37; Isto, *Report periodique ...*, E/CN. 4/194/110, 21. februar 1994, paragrafi 5 i 59-60; S. Čekić, nav. dj., str. 104.

⁷⁰ ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 222.

⁷¹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 910.

⁷² ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag, 5. decembar 2003, paragrafi 745-749; ICTY, *Obračanje sudije Fausta Pocara*, predsjednika ICTY-a, pravnim savjetnicima ministarstva inostranih poslova zemalja članica Ujedinjenih nacija, Hag, 31. oktobar 2007; S. Čekić, nav. dj., str. 104. “Što se tiče zločina sprovođenja terora kao kršenja zakona i običaja ratovanja, ovo je prvi put /u procesu ICTY-a protiv generala *Galića* - prim. S. Č./ da Međunarodni sud donosi presudu o materijalnom elementu i elementu stanja svijesti tog krivičnog djela” (ICTY, SAŽETAK PRESUDE U PREDMETU TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, Hag, 5. decembar 2003, str. 4).

⁷³ ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag, 5. decembar 2003, paragrafi 65-66, 74-75, 121 i dr; S. Čekić, nav. dj., str. 104-105.

djeca, vršen je, po ocjeni Pretresnog vijeća, “psihološki pritisak na civilno stanovništvo u gradu”.⁷⁴

Žalbeno vijeće ICTY-a u predmetu *Galić* je, pored ostalog, potvrdilo svoju nadležnost “nad zločinom izazivanja straha” i ukazalo na karakter zabrane izazivanja straha među civilnim stanovništvom, a čija se pravna osnova može naći u članu 51 (2) **Dopunskog protokola I** i člana 13 (2) **Dopunskog protokola II** (“Civilno stanovništvo kao takvo, kao i pojedinačni civili, neće biti predmet napada. Zabranjeni su akti ili prijetnje nasiljem, čiji je glavni cilj da šire strah među civilnim stanovništvom”).⁷⁵

4. Ubijanje u Sarajevu i umijeće preživljavanja

U Sarajevu “nije bilo sigurnog mjesta. Svako je mogao biti ubijen ili ranjen bilo gdje i bilo kada”.⁷⁶ Život svakog stanovnika Sarajeva u opsadi je, zbog *granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila i civilnog stanovništva*, “postao svakodnevna borba za opstanak. Bez plina, struje ili tekuće vode, ljudi su morali izlaziti vani da nađu osnovne životne potrepštine. Svaki put kada bi izašli, bilo da sakupe drva, donesu vodu ili kupe hljeb, rizikovali su život. Pored pravog pokolja ljudi, prouzrokovanog granatiranjem i snajperskim djelovanjem, neprekidni strah od smrti i osakaćivanja doveo je kod stanovnika Sarajeva do velikih trauma i psihičkih povreda”.⁷⁷

Kampanja rasprostranjenog, sistematskog i (ili) koherentnog⁷⁸ granatiranja i snajperskog djelovanja⁷⁹ civila i civilnog stanovništva djelovala je iscrpljujuće i bila je svakodnevna mora građana Sarajeva u opsadi. Ubijanje, sakaćenje djece i starih osoba, dovođenje u oskudicu životnim namirnicama iznurenih građana, te rušenje, paljenje i

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ ICTY, ŽALBENO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA, Hag, 30. novembar 2006, paragrafi 102-104; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51 (2); DOPUNSKI PROTOKOL I, član 13 (2); S. Čekić, nav. dj., str. 105.

⁷⁶ ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, Hag, 27. decembar 2007, str. 3. Svjedokinja W – 107 je u procesu protiv generala Stanislava Galića izjavila “da su se njene kćeri, kada bi odlazile po vodu ili drva, često vraćale ‘s odjećom koja je bila uprljana urinom, jer su se toliko strašno plašile“. Rialda Musaefendić je vidjela “da je dostavljeni hljeb imao u sebi zrna metaka budući da su na kamion pucali bosanski Srbi“ (Isto).

⁷⁷ ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, OPTUŽNICA, 26. mart 1999, paragraf 4/C.

⁷⁸ Pojam sistematično i (ili) koherentno u prvostepenoj presudi *Dragomiru Miloševiću* definiran je kao “organiziran karakter djela nasilja, s malom vjerovatnoćom da su ona počinjena nasumice” (ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 925).

⁷⁹ Pretresno vijeće je u predmetu *Stanislav Galić*, nakon razmatranja šta se podrazumijeva snajperom, zaključilo da se u kontekstu postojećeg predmeta snajpersko djelovanje mora shvatiti kao *direktno gađanje osoba sa veće udaljenosti iz bilo koje vrste pješadijskog oružja* (ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 184).

uništavanje stambenih, kulturno-historijskih, obrazovnih, zdravstvenih, infrastrukturnih, vjerskih i drugih objekata od posebnog značaja za Grad, velikosrpski agresor vršio je iz svih raspoloživih oruđa. Teškim artiljerijskim granatiranjem razorio je i uništio mnoge kulturno-historijske objekte zaštićene međunarodnim humanitarnim pravom: 2. maja 1992. zapalio je glavnu Poštu – PTT (sagrađenu 1913); 17. maja 1992. Orijentalni institut; 21. juna 1992. Hotel “Evropu” (sagrađen 1882); 25. augusta 1992. Narodnu i univerzitetsku biblioteku (sagrađenu 1896), Željezničku stanicu, Olimpijsku dvoranu, Baščaršiju (centar starog Sarajeva) i dr.⁸⁰

Posebna karakteristika opsade grada Sarajeva bila je masovna upotreba teškog artiljerijskog oruđa (haubice, topovi i minobacači svih vrsta i kalibara), modifikovanih avionskih bombi i protivavionskog i snajperskog naoružanja po civilima i civilnom stanovništvu te civilnim objektima.

Granatiranje civila i civilnog stanovništva u Sarajevu u opsadi bilo je namjerno usmjereno na civile. Granatiranje minobacačima bilo je svakodnevna pojava, s osnovnim ciljem ubijanja i ranjavanja civilnog stanovništva. Među brojnim primjerima te kampanje su granatiranja pijace Markale 5. februara 1994. i tržnice Markale 28. augusta 1995, kada je ubijeno **111** (**68** na Markalama I i **43** na Markalama II) i ranjeno **245** (**104** Markale I i **141** Markale II) civila. ICTY je u oba slučaja utvrdio da je te zločine izvršio “Sarajevsko-romanijski korpus“ i da je granatiranje namjerno usmjereno na civile.⁸¹

Haški tribunal (ICTY) je, i na osnovu istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, pored ostalog, procijenio da “*ukupan broj umrlih na području Sarajeva šest /dijelova šest sarajevskih općina: Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad i Vogošća/ u periodu od aprila 1992. do decembra*

⁸⁰ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 200; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 937.

⁸¹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag, 5. decembar 2003, paragrafi, 482, 493, 495-496; ICTY, ŽALBENO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA, Hag, 30. novembar 2006, paragrafi 333 i 335; MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – PRESUDA, paragraf 325; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, Hag, 12. decembar 2007, paragrafi 150, 671, 693, 695-702 i 714-724; 714-724; ICTY, SAŽETAK PRESUDE PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, Hag, 27. decembar 2007, str. 3; Odbrana generala Galića i Miloševića je, u skladu sa strategijom falsificiranja historijskih činjenica, nastojala da negira odgovornost “Sarajevsko-romanijskog korpusa“, iznoseći lažnu tezu da je riječ o insceniranim događajima, odnosno eksploziji statičnog eksploziva, a ne granatama od 120 mm. Tu tvrdnju kao i druge argumente odbrane generala Galića i Miloševića u vezi s tim događajima, odbacio je ICTY (Isto).

1995. iznosi 18.889⁸², među kojima je, po drugim izvorima, 1.601 dijete, pri čemu je (u Sarajevu u opsadi ranjeno 61.136 ljudi, od čega 14.946 djece.⁸³

5. Namjera (mens rea) za genocid u Sarajevu u opsadi

Opsada Sarajeva i široka i intenzivna kampanja zločinačkog divljanja po civilima i civilnim objektima Sarajeva u opsadi nezapamćena je u (novijoj) historiji (ljudskog) čovječanstva. Od 1945. pa sve do agresije Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija) na Republiku Bosnu i Hercegovinu nije zapamćeno da se glavni grad neke suverene i nezavisne države, članice Ujedinjenih nacija, na koju je (iz)vršen agresorski rat, odnosno oružana agresija susjednih država, u kontinuitetu pune četiri godine takvom silinom teroriše, dovodeći ga u stanja oskudica koje su podsjećale na srednji vijek. Staviti glavni grad suverene države u opsadu, onemogućiti mu snabdijevanje hranom, vodom, energentima, lijekovima i uz to ga sistematski danonoćno granatirati, snajperisati, te na njega ispaljivati zabranjena sredstva, ubijati i sakatiti nezaštićene i izgladnjele civile, uglavnom Bošnjake, očigledni su elementi zločina genocida, (iz)vršeni s namjerom da se potpuno ili djelimično unište Bošnjaci, kao nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva.

Raspoloživi i jasni dokazi potvrđuju postojanje *subjektivnog (mentalnog) elementa genocida - namjere (mens rea)* za izvršenje genocida nad Bošnjacima u Sarajevu i Republici Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, podsjećamo na dokaze o genocidnoj namjeri srpskog rukovodstva za formiranje jedinstvene srpske države, od kojih se većina odnosi na Sarajevo, a koje su javno iznosili najviši zvaničnici koji su neposredno radili na tom zajedničkom udruženom zločinačkom poduhvatu genocidnog karaktera.

David Harland je “**u brojnim prilikama svjedočio da su članovi rukovodstava bosanskih Srba izražavali spremnost da ostvare deklarirani cilj /formiranje jedinstvene srpske države/ po svaku cijenu**” i da je naročito Radovan Karadžić u svojim izjavama prije

⁸² ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Milošević* (IT-02-54), E. Tabeau - J. Bijak - N. Lončarić, *Broj žrtava u opsadi Sarajeva od aprila 1992. do decembra 1995.* - Studija o stopi smrtnosti na osnovu osam velikih izvora podataka, 18. august 2003; ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Galić* (IT-98-29), E. Tabeau - M. Zoltkowski - J. Bijak, *Ljudski gubici tokom “opsade” Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1995.*, 10. maj 2002; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag, 5. decembar 2003; ICTY - Demografsko odjeljenje, Predmet *Dragomir Milošević* (IT-98-29/I), E. Tabeau - A. Hetland, *Ubijene i ranjene osobe tokom opsade Sarajeva: od augusta 1994. do novembra 1995.*, 19. mart 2007;

∴ RAT U BROJKAMA - Demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009, str. 567-834.

⁸³ A. Smajkić, STRADANJA STANOVNIŠTVA GRADA SARAJEVA U PERIODU 1992.-1995, u: Zbornik radova: OPSADA I ODBRANA SARAJEVA 1992.-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 391-407.

izvršenja genocida imao namjeru **istrebljenja Bošnjaka**. Naime, kod Radovana Karadžića je prije izvršenja genocida nad Bošnjacima postojala namjera (*mens rea*) za istrebljenje te nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Karadžić je 12. oktobra 1991. u telefonskom razgovoru s Gojkom Đogom (beogradskim književnikom i profesorom)⁸⁴ otvoreno i neposredno iznio namjeru o izvršenju genocida nad Bošnjacima u Sarajevu, nacionalnom, etničkom i vjerskom grupom kao takvom, izjavljujući da će **nestati** (“**oni će nestati, taj narod će nestati sa lica zemlje..., ... da bi tu bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao ... To će biti pokolj krvavi ...**”). Obrazlažući te zločinačke namjere prema Bošnjacima (“**...oni će nestati...**”), Karadžić je naveo “**da ima 20.000 naoružanih Srba oko Sarajeva**”, a “**300-400.000 naoružanih Srba u Bosni i Hercegovini ... Plus je tu Armija /tj. JNA - prim. Izdavača/ i tehnika i sve to**”. Sarajevo je, po Karadžiću, trebalo biti “**crni kotao, gdje će 300.000 Muslimana umrijeti...**”.⁸⁵

Karadžić je, u skladu s navedenim zločinačkim namjerama, politikom i praksom, u razgovoru s Momčilom Krajišnikom 13. oktobra 1991. ponovio namjeru o istrebljenju Bošnjaka u Sarajevu i Bosni i Hercegovini: “**Za dva-tri dana Sarajevo će nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani...**”. U “**samo par dana Sarajevo će nestati i biće 500.000 mrtvih, u jednom mjesecu Muslimani će biti uništeni u Bosni i Hercegovini...**”.⁸⁶

Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine je 14. oktobra srušila “**krhki konsenzus koji je kako-tako održavao funkcionisanje podijeljenog Parlamenta. U toku burne sjednice, koja je trajala cijelu noć, delegati Srpske demokratske stranke su s prezirom odbacili prijedlog Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice o suverenitetu Republike i položaju Bosne u Jugoslaviji**”. Naime, u noći između

⁸⁴ Gojko Đogo je podržao Karadžićevu genocidnu namjeru prema Bošnjacima i ohrabrio ga u toj namjeri (“*... Pa ja mislim ... treba /ih/ stući*”), gdje će biti “*krvi do koljena*”. Naime, on je u telefonskom razgovoru podržao genocidnu namjeru protiv Bošnjaka, kao i politiku “čišćenja” u Republici Hrvatskoj. S tim u vezi, on je zastupao tezu o izbjianju, posjedanju i utvrđivanju zapadne granice zamišljene (zacrtane) Velike Srbije (“*... Znaš šta ja mislim? Ja, pravo da ti kažem, mislim da mi moramo što pre izbiti, manje-više su izbili, ako ovo, čim sruše ovo, oni su stigli do Osjeka, zacrtali gore Dravom, stigli na Kupu, nek' tamo stanu kod Karlovca, i to je manje-više zacrtan put, sad treba utvrditi*”). Đogo je tada otvoreno iznio i genocidnu namjeru prema Hrvatima u Republici Hrvatskoj, izjavivši da “*... gore sjeverno od dubrovačke reke, to treba pobiti, sve pobiti*”. Tu politiku i praksu je podržao i Radovan Karadžić (“*Dani*”, 19. mart 2010, str. 38-45).

⁸⁵ ICTY, Predmet: Br. IT-02-54-T, paragraf 53, 61 i 200, nap. 400; ICTY, TUŽILAC PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, Uvodna riječ Tužioca 28. oktobra 2009; S. Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU – planiranje, pripremanje, izvođenje, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti - Kult B, Sarajevo, 2004, knj. 1, str. 496-497. Tom je prilikom Karadžić rekao i sljedeće: “*Broj Srba će biti reduciran, a Hrvati će biti jedini koji će profitirati, pošto će oni sačuvati njihove opštine*” (Isto).

⁸⁶ Isto, paragraf 688. Te genocidne namjere prema Bošnjacima Radovan Karadžić je ponovio i u razgovoru s Momčilom Mandićem (“*Dani*”, 14. februar 2003, str. 43).

14. i 15. oktobra 1991. Radovan Karadžić je na sjednici Skupštine SR Bosne i Hercegovine, na kojoj je razmatrano pitanje budućnosti Republike, “**objavio smrtnu kaznu muslimanskom narodu**”, javno zaprijetivši da Muslimani mogu nestati: “... **Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rata ovdje...**”⁸⁷

Radovan Karadžić je navedenu izjavu kasnije pojasnio, tvrdeći da su “**Muslimani najviše ugroženi. Oni su najviše ugroženi ne samo u fizičkom smislu, i ja nisam mislio da bi oni mogli nestati samo fizički; to je takođe početak kraja njihovog postojanja kao nacije**”⁸⁸.

U razgovoru s Miodragom Davidovićem, 15. oktobra 1991, R. Karadžić je ponovo potvrdio genocidnu namjeru, prije svega, prema rukovodstvu bošnjačkog naroda: “**Prije svega, niko od njihovog rukovodstva ne bi ostao živ. Za tri-četiri sata svi bi bili pobijeni. Ne bi imali šanse da opstanu uopšte.**”⁸⁹

Radovan Karadžić je u više prilika spominjao i blokadu Sarajeva. Septembra 1991. je u telefonskom razgovoru informirao svoga vođu Slobodana Miloševića da je “*Romanija spremna na blokadu Sarajeva, odakle niko neće biti u stanju da napusti Sarajevo, biće to katastrofa*”⁹⁰. Time je Karadžić, izvršavajući naredbe, instrukcije i druge smjernice koje je dobio od vođe Velikosrpskog pokreta, Slobodana Miloševića, i državnog rukovodstva Republike Srbije, još jednom (ponovio) ciljeve zločinačkog karaktera, što je 1992–1995. bila politika i praksa velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista.⁹¹

I na zasjedanju “Skupštine srpskog naroda“, 24-26. jula 1992. R. Karadžić je ponovo javno iznio namjeru o nestanku Bošnjaka (“... **da je ovaj sukob podjaren da bi nestali Muslimani**”).⁹²

⁸⁷ S. Čekić, nav. dj., str. 504; L. Silber-A. Litl, SMRT JUGOSLAVIJE, Beograd, 1996, str. 241-242; N. Cigar, GENOCID U BOSNI - POLITIKA “ETNIČKOG ČIŠĆENJA”, Sarajevo, 1998, str. 47-48.

⁸⁸ N. Cigar, nav. dj., str. 47-48; S. Čekić, nav. dj., str. 504.

⁸⁹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, 16. juni 2004, paragraf 241; MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI, Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007, str. 143.

⁹⁰ ICTY, Predmet: Br. IT-02-54-T, paragraf 689, nap. 1388; S. Čekić, nav. dj., knj. 1, str. 494; S. Čekić, ZLOČINI NA TRŽNICI MARKALE JEDAN OD NAJTUŽNIJIH DANA U HISTORIJI SARAJEVA, Korak, br.14/2009, str. 62.

⁹¹ S. Čekić, nav. dj., str. 494.

⁹² R. J. Donia, THE ASSEMBLY OF REPUBLIKA SRPSKA, 1992-1995, Highlights and Experts, Statement of Expert Witness presented to the ICTY, str. 93, paragraf 30, 29. juli 2003.

Radovan Karadžić se najaktivnije uključio u realizaciju genocida nad Bošnjacima. On je na sastanku s generalom Smithom, 21. maja 1995, zaprijetio Vijeću sigurnosti Ujedinjenih nacija “*da će bosanski Srbi napasti Ujedinjene nacije i nametnuti ograničenja u komunalijama, kao što su gas i voda, da bi život bosanskim Muslimanima u Sarajevu učinio još jadnijim ukoliko Vijeće sigurnosti ne prestane da ugrožava 'ključnu vezu' sa Srbijom*”.⁹³

Slične izjave prijetećeg sadržaja - o genocidnoj namjeri prema Bošnjacima - davali su i drugi funkcioneri Srpske demokratske stranke, posebno dr. Dragan Kalinić, prof. dr. Biljana Plavšić, mr. Momčilo Krajišnik i drugi. Ljekar Dragan Kalinić je na 16. sjednici “Skupštine Srpske Republike Bosne i Hercegovine”, 12. maja 1992, u svojstvu ministra zdravstva u samoproglašenoj državi, u vezi sa Sarajevom iznio genocidnu namjeru prema Bošnjacima: “*... poznajući ko nam je neprijatelj, u kojoj mjeri je on perfidan i u kojoj mjeri mu se ne može vjerovati sve dotle dok se on fizički, vojnički ne uništi i ne slomi, što podrazumijeva, naravno, eliminisanje i likvidaciju njegovih ključnih ljudi*”.⁹⁴

Profesor bioloških naučnih disciplina s Univerziteta u Sarajevu, ratni zločinac Biljana Plavšić, član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, a nakon velikosrpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu član “Predsjedništva” “Srpske Republike Bosne i Hercegovine”, te kasnije predsjednik “Republike Srpske”, 1. maja 1992, Bobu Doyleu, ličnom predstavniku lorda Davida Carringtona, rekla je: “*... ukoliko dođe do podjele teritorije, Srbi zaslužuju veću teritoriju i da će, ako je potrebno, da tri miliona ljudi pogine da bi se riješio problem, oni to i učiniti*”.⁹⁵

Biljana Plavšić je, po uzoru na autore Memoranduma SANU, “**koji su oblikovali negativne stereotipe o muslimanima kao stranom, inferiornom i opasnom faktorom**”,⁹⁶ jer je njihov položaj, “**usljed specifičnih geopolitičkih prilika**” onemogućavao uspostavljanje Velike Srbije,⁹⁷ što je “**imalo ključni značaj za politiku njihovog fizičkog istrebljenja i raseljavanja**”,⁹⁸ bila izuzetan podstrekač srpskog naroda na genocid nad

⁹³ ICTY, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 760.

⁹⁴ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA - ODLUKA PO PRIJEDLOGU PRIJATELJA SUDA ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, Hag, 16. juni 2004, paragraf 243; MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI - Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 144.

⁹⁵ Isto, paragraf 242.

⁹⁶ N. Cigar, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDAVANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu - Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2001, str. 21.

⁹⁷ S. Biserko, PODGRIJAVANJE ANTIISLAMIZMA U SRBIJI, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, maj 2007, str. 2.

⁹⁸ Isto.

Bošnjacima. Ona je u novosadskom magazinu "Svet" 6. septembra 1993. napisala: "Muslimani su genetski kvaran narod koji je prešao u islam i sada se, naravno, iz generacije u generaciju taj gen jednostavno kondezuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira takav način razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usađeno."⁹⁹ Genetičarka Biljana Plavšić je u maju 1994. za "Oslobođenje" dala sličnu izjavu. "Uznemiruje nas", kaže Plavšić, "činjenica povećanja broja sklopljenih brakova između Srba i Muslimana, jer kroz mešovite brakove dolazi do razmene gena između etničkih grupa, a to dovodi do degeneracije srpske nacionalnosti."¹⁰⁰

U javnim nastupima spomenutih i drugih lidera i intelektualaca, uključujući i srpske orijentaliste, posebno profesora Darka Tanaskovića i Miroljuba Jeftića, koji su u dnevnoj i revijalnoj štampi, kao i u vojnom listu "Vojska", "redovno prikazivali islam kao inferioran, nazadan i nasilnički", osvajački rat i genocid propagirani su kao legitimno sredstvo za ostvarivanje srpske velikodržavne ideologije i politike. Biljana Plavšić je zapamćena i po sljedećoj izjavi: "Ja bih više volela da potpuno očistimo istočnu Bosnu od Muslimana... Nas je (misli na Srbe - prim. Izdavača) 12 miliona, pa neka nas 6 miliona strada, ostalih 6 miliona će pošteno da živi." Sličnu tezu je još 1990. iznio akademik Dobrica Ćosić, kada je, navodno u krugovima Srpske akademije nauka i umetnosti, rekao da je: "80.000 srpskih žrtava prihvatljivo za ostvarivanje nacionalnih ciljeva."¹⁰¹

Navedene javne izjave i prijetnje genocidom, direktno upućene Bošnjacima, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj grupi kao takvoj, nesumnjivo potvrđuju postojanje namjere (mens rea) za izvršenje genocida, koji je na terenu realiziran po istom obrascu masovnog ubijanja, ranjavanja, zastrašivanja, protjerivanja i činjenja drugih oblika zločina zabranjenih po međunarodnom krivičnom i humanitarnom pravu. Navedene prijetnje izjave, javnog i neposrednog karaktera, sa značenjem direktnog i javnog **podsticanja** na izvršenje genocida, također, predstavljaju kažnjivo djelo po *Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*.¹⁰²

Začuđujuće je zašto ICTY, uključujući i Tužilaštvo, u predmetima protiv *Stanislava Galića* i *Dragomira Miloševića* nije koristio prijetnje izjave srpskih lidera kao očigledne dokaze o namjeri za izvršenje genocida nad Bošnjacima u Sarajevu i Bosni i Hercegovini, kao što se takvim direktnim dokazima ICTY koristio u svojoj *Odluci po prijedlogu za*

⁹⁹ Svet, 6. septembar 1993; S. Biserko, nav. dj., str. 3.

¹⁰⁰ Oslobođenje, maj 1994.

¹⁰¹ S. Biserko, nav. dj., str. 3.

¹⁰² S tim u vezi, Antonio Kaseze tvrdi: "Da bi podsticanje na genocid predstavljalo zločin, saglasno međunarodnom pravu, ono mora da bude ne samo neposredno već i javno" (A. Kaseze, MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, str. 230).

donošenje oslobađajuće presude od 16. juna 2004. u predmetu protiv *Slobodana Miloševića*. ICTY je u toj odluci takve prijetnje, pored ostalih dokaza, uzeo kao relevantne da potvrdi **genocidnu namjeru i postojanje genocidnog plana da se unište Bošnjaci, kao nacionalna, etnička i vjerska grupa**, i zaključi “**da postoji dovoljno dokaza da je u Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom izvršen genocid**”, te da je Milošević “**bio učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu, koji je uključivao i rukovodstvo bosanskih Srba, čiji su cilj i namjera bili da se djelimično unište bosanski muslimani kao grupa**”.¹⁰³

Tužilaštvo ICTY-a u optužnicama protiv *Stanislava Galića* i *Dragomira Miloševića* nije ni uključilo optužbu za zločin genocida nad Bošnjacima kao ciljne grupe koju je trebalo u cijelosti ili djelimično uništiti. Raspoloživi dokazi nedvosmisleno potvrđuju krucijalnu činjenicu da su na području Sarajeva u vrijeme opsade evidentni i očigledni svi (pet) elementi zločina genocida, definirani u *Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida* (1948), a) **ubijanje pripadnika grupe**, b) **nanošenje teških tjelesnih ili psihičkih povreda pripadnicima grupe**, c) **namjerno nametanje grupi teških životnih uvjeta sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja**, d) **nametanje mjera kojima je namjera spriječiti rađanje unutar grupe** i e) **prisilno premještanje djece iz jedne u drugu grupu**. Brojni dokazi potvrđuju da su u praksi izvršene smišljene, planske, organizirane, ciljno definirane, namjerne radnje, koje predstavljaju *objektivne (bitne) elemente zločina genocida (actus reus)*, izvršene nad Bošnjacima za vrijeme i u toku opsade Sarajeva.

Pukovnik JNA/Vojske Jugoslavije Tomislav Šipčić (komandant “Sarajevsko-romanijskog korpusa”) izdavao je naredbe za izvršenje zločina na području Sarajeva. S tim u vezi, on je, primjera radi, u *Instrukciji za dalja dejstva*, koju je 7. juna 1992. dostavio svim komandama, jedinicama i ustanovama tog korpusa, pored ostalog, naglasio da “**Sarajevsko-romanijski korpus ima zadatak da pogodnim grupisanjem snaga očisti dijelove Sarajeva sa većinskim srpskim stanovništvom**”. Naglašavajući taj zadatak, pukovnik Šipčić je, pored presijecanja Grada “**pravcem: Nedžarići – Stup – Rajlovac**”, te “**obezbediti širi rejon Sarajevskog aerodroma**”, naredio “**čišćenje Mojmila, Dobrinje,**

¹⁰³ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA - ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBADAJUĆE PRESUDE, Hag, 16. juni 2004, paragrafi 246, 288-289 i 323; MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI - Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 144.

Butmira i Sokolović-Kolonije”, kao i “**širi rejon Aerodroma Sarajevo (Dobrinja, Butmir, Sokolović-Kolonija, Mojnilo i Zlatište) ...**”¹⁰⁴

General Mladić, visoki oficir JNA/VJ, usmenim naredbama naređivao je i usmjeravao artiljerijsku vatru po civilima i civilnom stanovništvu i civilnim objektima, a posebno na Pofaliće i Velešiće, poznata sarajevska naselja u opsadi, u kojima su, uglavnom, živjeli Bošnjaci, jer tamo nije bilo puno Srba, pogotovo “njegovih” Srba (“*Tucite Pofaliće i Velešiće /treba Velešiće/ ... tamo nema srpskog življa puno...*”). Ta naredba direktan je dokaz o postojanju genocidne namjere da se i na prostoru Sarajeva, kao i cijele Bosne i Hercegovine, unište Bošnjaci kao nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva.

Kada je na suđenju generalu Dragomiru Miloševiću Pretresnom vijeću ICTY prikazan snimljeni prilog masakra na Markalama od 28. augusta 1995, koji je snimio Martin Bell i poslao svojoj redakciji BBC, pred tim pretresnim vijećem on je izjavio: “*Nisam srećan zbog toga što, zbog uređivačke politike, BBC nije mogao da prikaže stvarne razmjere krvoprolića, da se engleska javnost ne bi suviše uznemirila.*” BBC bi se, smatra Bell, “*morao zbog toga stidjeti*”¹⁰⁵.

Namjerna, smišljena, koordinirana, rasprostranjena, sistematska, snažna, neselektivna, prekomjerna i nesrazmjerna *kampanja* granatiranja civilnog stanovništva i civilnih područja Sarajeva i snajperskog napada na civile, od čega je, pored ostalog, ubijeno i ranjeno na hiljade civila, provođena je u kontinuitetu i na način da se nešto slično nije dogodilo u historiji čovječanstva od Drugog svjetskog rata. Takva namjerna kampanja nije bila usmjerena na neku apstraktnu društvenu grupu, na civilno stanovništvo, kako je navedeno u optužnicama protiv Galića i Miloševića,¹⁰⁶ već na konkretnu, međunarodnim humanitarnim pravom (pravno) zaštićenu, grupu koja je živjela (i živi) u Velešićima, Pofalićima i drugim naseljima Sarajeva u opsadi. To su, uglavnom, Bošnjaci, nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva, na koju su artiljerijsku i drugu vatru namjerno usmjeravali najviši oficiri Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija) Ratko Mladić, Stanislav Galić, Dragomir Milošević i drugi.¹⁰⁷

¹⁰⁴ AIZ, inv. br. 2-3231, Komanda SRK /Sarajevsko-romanijskog korpusa/, str. pov. br. 10-74-44, 7. juni 1992. - Iliđžanskoj brigadi i drugima (“Na ličnost komandanta”), *Instrukcija za dalja dejstva*. U tom dokumentu pukovnik Šipčić na više mjesta koristi termin *očistiti, čistiti*.

¹⁰⁵ ICTY, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, Svjedočenje novinara Martina Bella, T. 5265.

¹⁰⁶ ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, OPTUŽNICA, 26. mart 1999, paragraf 5; ICTY, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, OPTUŽNICA, 18. decembar 2006, paragraf 5.

¹⁰⁷ ICTY u predmetima *Stanislav Galić* i *Dragomir Milošević* nije imao tačne podatke o etničkom sastavu stanovništva Sarajeva u opsadi, ali je imao približno tačne podatke o broju stradanja ljudi po osnovu njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti. Demografska sekcija Tužilaštva ICTY-a podnijela je izvještaj pred Pretresnim vijećem u predmetu *Stanislav Galić* u kojem se, pored ostalog, navodi da su “*stope ubijenih i* BHW2561_A

U krivičnopravnoj i kriminološkoj teoriji zločin je definiran **namjerom za zločin** (*mens rea*) i samim **zločinačkim činom** (*actus reus*). Ova dva elementa neophodna su u dokazivanju bilo kog krivičnog djela, pa tako i krivičnog djela zločina genocida, koji je određen precizno definiranom *namjerom* (*mens rea*) da se određenim zločinačkim djelom jedna etnička ili druga (*Konvencijom* definirana) zaštićena grupa uništi u cijelosti ili djelimično.

Iz brojnih izjava velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista i glasnogovornika proizlazi da je postojala vrlo jasna namjera za uništenjem, prvenstveno u fizičkom a onda i u kulturnom smislu, Bošnjaka, koji nedvojbeno predstavljaju nacionalnu, etničku i vjersku grupu kao takvu, u jednom njenom dijelu – onome koji nastanjuje Sarajevo. Za izvršenje zločina, Srbija i Crna Gora (Savezna republika Jugoslavija) prilikom opsade glavnog grada Republike Bosne i Hercegovine, kao način izvršenja zločina, odabrala je način i oblik izvršenja zločina – kampanju danonoćnog i neprestanog snajperskog i artiljerijskog djelovanja po civilima i civilnom stanovništvu u Sarajevu, time dodatno pogoršavajući uvjete opsade o kojima je u ovom djelu rečeno dovoljno – a koji je takav da može dovesti, ne samo do ostvarenja planirane zločinačke namjere genocidnog karaktera (uništenje Bošnjaka kao nacionalne, etničke i vjerske grupe u jednom dijelu, dakle, genocida) nego – a to se neophodno događa – i do stradavanja drugih pojedinaca koji nisu obuhvaćeni genocidnom namjerom. Njihovo stradavanje je agresor itekako mogao pretpostaviti (*dolus eventualis*), a ono je dijelom bilo i ciljano – oni koji su, uz (planirane) žrtve genocida, ostali u opsadi bili su “izdajnici” ili “balije”.

Takav ishod zločinačkog djelovanja Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija) ne isključuje kvalifikaciju zločina počinjenog u Sarajevu i nad Sarajlijama kao genocid, nego dovodi i do toga da su, osim genocida, počinjeni i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, za koje su, također, odgovorni počinioci genocida. U sistematici međunarodnog prava, genocid nije “isključiv” zločin, pri čemu se ne smije dopustiti redukcija zločina koji neupitno ispunjava kriterije iz definicije zločina genocida na niži stupanj odgovornosti, samo zato što su istovremeno počinjeni i drugi oblici teških zločina. To je ne samo nedopustiva pravna relativizacija nego i neviđena uvreda svim žrtvama zločina genocida – ali i prema onima koji su žrtve drugih (“negenocidnih”) oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

ranjenih daleko veće među Muslimanima nego među drugim etničkim grupama, što se može dovesti u vezu sa etničkim sastavom ugroženosti” (Ewa Tabeau, et., RAT U BROJKAMA - Demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009, str. 572).

Istraživači holokausta i genocida očekuju i traže od ICTY-a u predmetima *Karadžić* i *Mladić* da će razumjeti i pravilno primijeniti sve raspoložive dokaze, a posebno o genocidnoj namjeri Radovana Karadžića i ostalih iz lanca udruženog zločinačkog poduhvata i ukupnih dešavanja na terenu, usklađenih s narednjima generala Mladića i drugih oficira JNA/Vojske Jugoslavije. To je očigledan dokaz postojanja genocidne namjere (*mens rea*) i spremnosti srpskih snaga da (potpuno ili djelimično) unište Bošnjake, nacionalnu, etničku i vjersku grupu kao takvu.

Genocidnu namjeru o tome da se u Sarajevu u opsadi potpuno ili djelimično unište Bošnjaci, nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva, Tužilaštvo ICTY-a je moglo dokazivati istom metodologijom kojom je dokazivalo i postojanje namjere da se civilnom stanovništvu *terorom* sistematskog granatiranja i snajperskog djelovanja proizvede *ekstremni strah*, koji bi ih natjerao, kako to ICTY zaključuje, na bjekstvo iz Sarajeva u opsadi. Naime, na isti način kako je u presudama Stanislavu Galiću i Dragomiru Miloševiću izveden zaključak o postojanju namjere da se terorom nad stanovništvom Sarajeva izazove “*ekstremni strah*”, pouzdano se može izvesti zaključak da je, van svake razumne sumnje, u Sarajevu u opsadi postojala **namjera** o istrebljenju Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve. Pretresno vijeće u predmetu Tužilac protiv *Dragomira Miloševića* znalo je za kampanju kontinuiranog granatiranja, snajperisanja i stavljanja stanovništva u ekstremno teške uvjete života. Tužilaštvo “**svojim dokazima želi pokazati da je u to vrijeme postojala ‘kampanja granatiranja i snajperskog djelovanja’ i da je optuženi znao za nju i da ju je, što je još značajnije, nastavio tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Izbijanje sukoba u Sarajevu i period od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994. su činjenice o kojima je već presuđeno u predmetu Galić**”.¹⁰⁸ ICTY je u predmetima *Galić* i *Milošević*, koristeći istu metodologiju, zaključio da su obojica optuženih imala isti osnovni cilj - **terorisanje civilnog stanovništva Sarajeva** u opsadi, radi izazivanja *ekstremnog straha*, koji će, po njihovom mišljenju, izazvati napuštanje grada Sarajeva. Oni su takav zaključak izveli na osnovu okolnosti djela nasilja ili prijetnje nasiljem, to jest na osnovu njegovog karaktera, načina i vremena trajanja.

Tužilac ICTY-a je izveo dokaze da je general Dragomir Milošević, kao komandant “Sarajevsko-romanijskog korpusa”, “provodio ‘kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja’ civila i civilnih područja i civilnog stanovništva Sarajeva”. Ti napadi - koje su provodile “snage bosanskih Srba u sastavu SRK-a ili njene pripojene snage, odnosno snage

¹⁰⁸ ICTY, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragraf 142.

pridružene oružanim snagama Republike Srpske” - po ocjeni tužioca, bili su “smišljeni, neselektivni, prekomjerni i nesrazmjerni u odnosu na očekivanu konkretnu i direktnu vojnu korist”. S tim u vezi, tužilac je tvrdio da je “**prvenstveni cilj** te ‘kampanje’ bio terorisanje civilnog stanovništva Sarajeva”.¹⁰⁹

ICTY je potvrdio postojanje rasprostranjene i sistematske kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila i civilnog stanovništva u Sarajevu, koja je, po ocjeni tog suda, “**pre vashodno imala za cilj sprovođenje terora nad civilnim stanovništvom**“.¹¹⁰

Galić je optužen da je naredio “kampanju napada na civile” i da je “vodio kampanju granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva Sarajeva, uzrokujući smrt i ranjavanje civila s **osnovnim ciljem sprovođenja terora nad civilnim stanovništvom**”.¹¹¹ ICTY je u predmetu Galić, pored ostalog, utvrdio da su “**napadi na civile bili brojni, ali ne konzistentno toliko intenzivni da bi se govorilo o pokušaju SRK da potpuno uništi ili čak smanji broj civilnog stanovništva putem iznurivanja... jedini razuman zaključak u svjetlu dokaza sa ovog suđenja je da je osnovna namjera kampanje bila da se kod civilnog stanovništva izazove stanje izuzetnog straha**“.¹¹² Taj “razuman“ zaključak nije tačan, kao što nije tačna ni ocjena optužbe protiv *Stanislava Galića* kako je cilj “**napada na sarajevske civile**“ koji “često nisu imali veze sa vojnim djelovanjem“, bio “**da stanovništvo drže u neprekidnom strahu**“.¹¹³ To je, pored ostalog, u suprotnosti s ocjenom Pretresnog vijeća o tome kako napadi na sarajevske civile “često nisu imali veze sa vojnim djelovanjem“.¹¹⁴

Kampanja granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva Sarajeva koja je uzrokovala “smrt i ranjavanje civila” nije imala cilj (te ni osnovni cilj) “sprovođenje terora nad civilnim stanovništvom”. Cilj te i takve kampanje, namjerno usmjeravane na civile i civilno stanovništvo, bio je zločin genocida nad jednim narodom, odnosno Bošnjacima, međunarodnim humanitarnim pravom zaštićene nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve. General Galić, kao što to optužba s pravom tvrdi, “snosi krivičnu odgovornost za planiranje, poticanje, naređivanje, izvršavanje ili na drugi način pomaganje i podupiranje

¹⁰⁹ Isto, paragraf 6.

¹¹⁰ ICTY, SAŽETAK PRETRESNOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, Hag, 5. decembar 2003, str. 3.

¹¹¹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, OPTUŽNICA, 26. mart 1999, tačka 1.

¹¹² ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 593; ICTY, ŽALBENO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA, 30. novembar 2006, paragrafi 107-109, 335, 386-390.

¹¹³ ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, OPTUŽNICA, 26. mart 1999, paragraf 4/b.

¹¹⁴ Isto.

planiranja, pripreme ili izvođenja kampanje granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva Sarajeva”.¹¹⁵

ICTY je, također, morao znati da se zaključak o postojanju namjere (iz)vršenja genocidnih radnji može izvesti i na osnovu geografskog rasporeda zločinačkog djelovanja (lokacija napada). Sarajevska naselja Velešići, Pofalići, kao i druga naselja u opsadi, namjerno su ciljana mjesta zato što u njima nema “puno Srba”. Uskraćivanje snabdijevanja vodom bilo je s namjerom da poput lovca koji koristi odgovarajući mamac privuče žrtve na mjesto gdje ih može lakše i više poubijati. Činjenice koje su utvrdila vijeća ICTY-a, a koje se odnose na to da su civili i civilno stanovništvo napadani na mjestima za koje se dobro znalo da ih često posjećuju u sklopu svojih svakodnevnih aktivnosti, uzete su kao uvjerljiv dokaz postojanja rasprostranjenih i sistematskih napada na civilno stanovništvo. Zato je ubijanje i ranjavanje civila i civilnog stanovništva, uključujući i djecu, velikosrpski agresor najčešće vršio upravo na tim mjestima, u vrijeme kada su izlazili iz skloništa – podruma i haustora, radi snabdijevanja vodom, kada su odlazili na mjesta podjele humanitarne pomoći ili dok su bili u potrazi za drvima. Agresor je ubijao i djecu dok su se igrala.

Postojanje namjere (*mens rea*), kao subjektivnog elementa genocida, da se u Sarajevu u opsadi potpuno ili djelimično unište Bošnjaci, pripadnici nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, Tužilaštvo ICTY-a je moglo dokazivati po istoj metodologiji po kojoj je dokazivalo postojanje namjere da se *terorom* kod stanovništva izazove *ekstremni strah*. Zločini su vršeni po istom obrascu cijelo vrijeme opsade, bez obzira što su se mijenjali komandanti i drugi pripadnici Vojske Jugoslavije koja je držala Sarajevo u opsadi. Neznatan procent nebošnjaka, koji su u opsadi Sarajeva terorisani od srpskih snaga na isti način i istim intenzitetom kao i ciljna grupa Bošnjaci, ne može biti dovoljan razlog da se zaključi da nije postojala posebna namjera (*dolus specialis*) da se potpuno ili djelimično unište Bošnjaci, kao dio lanca njihovog uništenja ili istrebljenja na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine.

U jednom relevantnom slučaju, tužilac je pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za Ruandu (ICTR) optužio Georgesa Ruggia, novinara “Radio Mille Collines”, za **neposredno i javno podstrekavanje na vršenje genocida i zločina protiv čovječnosti**. Optuženi je priznao krivicu i Sud mu je izrekao kaznu, jer su neposredne i javne radioemisije imale za cilj “da, na diskriminatorskoj osnovi, izdvoje etničku grupu Tutsi i Belgijance - da im uskraćuju njihova osnovna ljudska prava na život, slobodu i ostale ljudske vrijednosti koje su uživali kao pripadnici šire zajednice”, pri čemu je “cilj toga bio da dođe do ubijanja i

¹¹⁵ ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, OPTUŽNICA, 26. mart 1999, paragraf 10.

uklanjanja tih lica iz društva u kome su živjeli zajedno s izvršiocima i, na kraju, i iz samog čovječanstva”.¹¹⁶ Takvo presuđivanje ICTR-a je za ICTY, u predmetima *Galić* i *Milošević*, trebalo predstavljati sudski presedan u donošenju zaključaka po pitanju genocidne namjere. To znači da postoji relevantna sudska praksa prema kojoj se zločin genocida može izreći u slučajevima kada je postojala namjera da se djelimično ili potpuno uništi neka grupa kao takva, koja u vrijeme izvršenja radnji genocida nije, na tom prostoru, bila nacionalno, etnički, vjerski ili rasno potpuno “čista”. Dovoljno je da je postojala namjera da se uništi neka od navedenih grupa kao takva. U slučaju opsade Sarajeva podsticanje na genocid nad Bošnjacima, direktne naredbe da se ciljano gađaju mjesta gdje nema mnogo Srba, te sistematske genocidne radnje koje su dovele ili su mogle dovesti do potpunog ili djelimičnog uništenja Bošnjaka, koji su bili ciljna grupa kao takva za potpuno ili djelimično uništenje, bili su dovoljni razlozi da ICTY, izvan svake razumne sumnje, zaključi da je postojala namjera da se i u Sarajevu potpuno ili djelimično unište Bošnjaci, nacionalna, etnička ili vjerska grupa kao takva.

Specijalni izvjetilac Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava Tadeusz Mazowiecki trvdi da “... opsada, uključujući granatiranje naseljenih mjesta i prekidanje snabdijevanja hranom i ostalim neophodnim namirnicama, predstavlja još jednu taktiku koja se koristila da bi se muslimani i etnički Hrvati **primorali na bjekstvo**”.¹¹⁷ I ovaj hipotetički stav Tadeusza Mazowieckog o ciljevima opsade, pored ostalog, poslužio je ICTY-u u predmetima protiv generala *Galića* i *Miloševića* da konstatira “**da nije neosporno utvrđeno da su djela činjena sa specifičnom namjerom (*dolus specialis*) da se potpuno ili djelimično uništi zaštićena grupa**”.¹¹⁸ Nažalost, riječ je o flagrantno pogrešnoj percepciji Mazowieckog koja je ICTY dovela do pogrešnog zaključka da se radilo o sistematskim granatiranjima i snajperisanjima civilnog stanovništva Sarajeva u opsadi, čiji je osnovni cilj bilo proizvođenje ekstremnog straha zbog kojeg su civili i civilno stanovništvo trebali napustiti Sarajevo.

ICTY u predmetima *Galić* i *Milošević*, vjerovatno slijedeći takvu poruku službenika UN-a, nije smatrao da su brojna djela zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,

¹¹⁶ A. Kaseze, MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, str. 231.

¹¹⁷ UNITED NATIONS, COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, SITUATION OF RIGHTS THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA, *Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia by Tadeusz Mazowiecki*, E/CN:4/1992/S-1/9, 28. august 1992, paragrafi 17-18; MEĐUNARODNI SUD PRAVDE, PRESUDA – BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE (u daljem tekstu: MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – PRESUDA), Hag, 26. februar 2007, paragraf 17.

¹¹⁸ MEĐUNARODNI SUD PRAVDE, PRESUDA, 26. februar 2007, paragraf 328.

počinjena u Sarajevu u opsadi, vršena s *posebnom namjerom* da se potpuno ili djelimično unište Bošnjaci Sarajeva u opsadi, nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva, odnosno da se radi o dijelu jedinstvenog obrasca u (iz)vršenju zločina genocida nad Bošnjacima na svim okupiranim područjima Bosne i Hercegovine. Optuženim, Galiću i Miloševiću, presuđeno je za ubistva, činjenja nehumanih djela i provođenje *terora nad civilnim stanovništvom*, odnosno zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona ili običaja ratovanja.

Sušтина obrazloženja presuda visokim oficirima Vojske Jugoslavije Galiću i Miloševiću je u tome što su držali Sarajevo u opsadi, pri čemu su namjerno, svjesno, sistematski i rasprostranjeno granatirali i snajperisali civilno stanovništvo, s namjerom i znanjem o težini krivičnih djela nad civilnim stanovništvom, držeći ga u takvim životnim uvjetima koji se ne pamte od Drugog svjetskog rata. Pri tome su morali biti svjesni težine pravno nedopustivih radnji, koje su dovele do masovnog uništavanja civilnog stanovništva, među kojima su dominantni bili Bošnjaci, nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva. Tužilaštvo ICTY-a protiv generala Galića i Miloševića nije podiglo optužnicu za zločin genocida, kao najtežeg djela iz zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, čime je ublažilo kvalifikaciju težine zločina, navedenih u optužnicama i, kasnije, presudama Galiću i Miloševiću. Ovakvo reduciranje optužnice i vođenje postupka za druga krivična djela imalo je za posljedicu značajno amnestiranje potpune odgovornosti za izvršene najteže zločine.

Tužilaštvo nije po komandnoj odgovornosti optužilo ovu dvojicu oficira Vojske Jugoslavije za genocid ili bilo koje drugo (kažnjivo) djelo nabrojano u članu III *Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*. Srpski generali Galić i Milošević nisu namjerno, dakle, svjesno sistematski granatirali i snajperisali civilno stanovništvo kako bi ga prisilili da napusti Sarajevo, kako je to zaključio ICTY, nego su ga sistematski granatirali i snajperisali svjesno, s namjerom i željom da potpuno ili djelimično unište ili istrijebe dominantnu nacionalnu, etničku i vjersku grupu kao takvu - Bošnjake. Cjelovitiji i produbljeniji istraživački napor doveo bi do pouzdanog saznanja da su žrtve opsade Sarajeva, kao samo jedne karike u lancu zločina za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, bili Bošnjaci, nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva, za koju je postojala namjera o njenom istrebljenju. Izvršeni genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu u opsadi, nezapamćeni od Drugog svjetskog rata, nisu za “osnovni cilj”, kakvu mu je kvalifikaciju dao ICTY, imali proizvođenje *ekstremnog straha*, već potpuno ili djelimično fizičko uništenje Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Istraživači holokausta i genocida smatraju, a taj pristup je ICTY koristio u predmetima protiv *Slobodana Miloševića* i protiv *Jelisića*, da se, čak i u nedostatku direktnih dokaza, iz evidentnih činjenica o sistematičnosti i (ili) koherentnosti, te žestini, brutalnosti, obimu i dugotrajnosti rasprostranjenog terorisanja i uništavanja Sarajeva, u kojem su dominantno bili Bošnjaci, može (iz)van svake razumne sumnje, izvesti zaključak da je postojala namjera (*mens rea*) da se Bošnjaci, nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva potpuno ili djelimično istrijebe. Na osnovu brojnih dokaza pouzdano se može zaključiti da su tokom opsade Sarajeva Bošnjaci na sistematičan način istrebljivani.

Istraživanja objavljena u ovoj studiji potvrđuju i brojne druge nalaze, uključujući i istraživanja sarajevskih kliničkih radnika i sociologa, provedenih tokom 1993. i 1994. na sarajevskoj djeci u opsadi, uzrasta do 18 godina,¹¹⁹ da su genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu u opsadi imali za cilj, pored ostalog, i teško narušavanje psihičkog integriteta civila i civilnog stanovništva, pogotovo na najmlađim uzrastima, koji, kod većine oboljelih, ostavlja dugoročne, pa čak i trajne, a u brojnim slučajevima i transgeneracijske posljedice.

Napadi (smišljeni, planski, sistematski, namjerni, rasprostranjeni) na Sarajevo i počinjeni zločini nad Bošnjacima (iz)vršeni su od marta 1992. do decembra 1995, odnosno 19. marta 1996, mada su se u tom periodu komandanti korpusa mijenjali četiri puta (Vojislav Đurđević - prvi, Tomislav Šipčić - drugi, Stanislav Galić - treći i Dragomir Milošević - četvrti). *Opći kontekst, genocidna ideologija i politika, izvršeni zločini, sistematski usmjereni napadi protiv iste (zaštićene) grupe, razmjere, obrazac (koherentan niz radnji) i intenzitet napada, na hiljade ubijenih i ranjenih pripadnika zaštićene grupe kao takve, terorisanje i okrutno postupanje i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava* van svake razumne sumnje su jasni pokazatelji zločina genocida (*actus reus*), izvršenog s **namjerom**, uključujući i *specifičnu namjeru (dolus specialis)*, da se potpuno ili djelimično uništi zaštićena grupa kao takva. To znači da su bili ranije dogovoreni i isplanirani obrasci uništenja Bošnjaka i na području Sarajeva, glavnog grada Republike Bosne i Hercegovine. Ubijanja i ranjavanja, kao i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, izvođena s osnovnom namjerom potpunog ili djelimičnog uništenja Bošnjaka, van svake sumnje su dovoljan dokaz koji pokazuje da je i nad Bošnjacima Sarajeva u opsadi na kraju XX stoljeća izvršen najteži zločin - zločin genocida.

¹¹⁹ .: PSIHOLOGIJSKI ASPEKTI RATA U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI, Odjeljenje medicinskih nauka Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. 25, Sarajevo, 1995.

Kampanjom rasprostranjenog i sistematskog granatiranja i snajperisanja civila u Sarajevu, Tužilaštvo ICTY je u predmetima protiv *Stanislava Galića* i *Dragomira Miloševića* dokazivalo namjeru *terorisanja* civilnog stanovništva u opsadi, kako bi se proizveo “*ekstremni strah među stanovništvom u opsadi*”. Upotrebom takve pravne kvalifikacije ICTY je želio izbjeći još težu kvalifikaciju zločina koje su provodile srpske snage. Nažalost, ICTY nije nastojao da, u skladu s *Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, dokaže da je “*ekstremni strah*”, koji je ciljnoj grupi u Sarajevu za vrijeme opsade teško narušio psihički integritet, jedan od elemenata genocida. Ekstremni *strah* stanovništva mogao se postići i drugim načinima, ne koristeći, posebno nesrazmjerna vojnim potrebama, namjerna sistematska granatiranja, snajperisanja i sprečavanja snabdijevanja Sarajeva u opsadi najnužnijim životnim i medicinskim potrebama, pri čemu je, prema podacima Demografskog odjeljenja Tužilaštva ICTY-a, ubijeno i umrlo 18.889 žrtava, a neuporedivo ih je više fizički i psihički ranjeno.

ICTY je raspolagao brojnim dokazima o *namjernim* ubistvima i sve dokaze je prihvatio kao razumne. Tužilaštvo je izvelo brojne svjedoke, žrtve i posmatrače međunarodne zajednice, komandante UNPROFOR-a, strane novinare i druge, “*koji su svi od reda posvjedočili da su civili u Sarajevu gađani iz pješadijskog oružja ili granatirani s područja pod kontrolom Sarajevsko-romanijskog korpusa... većinu meta koje su vidjeli činili su civili. Posvjedočili su da su gotovo svakodnevno viđali pogođene civile*”.¹²⁰ Brojni dokumenti s kojim je ICTY raspolagao, te iskazi svjedoka, ukazuju da su napadi na civile Sarajeva u opsadi bili rasprostranjeni, sistematični i (ili) koherentni.

Pretresna vijeća u presudama Galiću i Miloševiću su te zločine opisali kao da se radi o “*užasnoj priči o opsadi Sarajeva*”, “*smišljenom, neselektivnom i nesrazmjernom gađanju civila*” i da je “*učinak u ranjavanju, ubijanju, uništavanju i psihičkom djelovanju na civile bio užasan*”.¹²¹

Nanošenje teških tjelesnih i psihičkih povreda i namjerno nametanje civilnom stanovništvu uvjeta života sračunatih da dovedu do njegovog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja bila je strategija u realizaciji cilja potpunog istrebljenja Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Očigledno je da je postojalo dovoljno razumnih osnova da optužnice i presude protiv generala *Stanislava Galića* i *Dragomira Miloševića* uključuju i zločin genocida, prije svega,

¹²⁰ Isto, paragrafi 587 i 588.

¹²¹ ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA, PRESUDA, 12. decembar 2007, paragrafi 881, 912, 939, 971 i 991; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA, 5. decembar 2003, paragrafi 387, 415-416, 526, 561, 589, 591 i 736.

jer brojni dokazi različite provenijencije nedvosmisleno potvrđuju da je Srbija i Crna Gora (Savezna republika Jugoslavija), koristeći svoje (legalne) oružane snage – Jugoslavensku narodnu armiju/Vojsku Jugoslavije, sa srpskim kolaboracionistima iz Republike Bosne i Hercegovine, na **koherentan i (ili) sistematičan način: vršila rasprostranjena masovna i pojedinačna ubistva Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, što je dovelo do nanošenja teških tjelesnih i psihičkih povreda pripadnicima te grupe, tj. Bošnjaka; nametala životne uvjete koji su dovodili do njihovog djelimičnog fizičkog uništenja; te nametala mjere u cilju sprečavanja radanja unutar te grupe.**

Nažalost, i Međunarodni sud pravde vodio se istom logikom kao i ICTY. U donošenju Presude u predmetu *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija)*, 26. februara 2007, Međunarodni sud pravde je uzeo u obzir i činjenice prethodno dokazane u predmetu *Galić* pred ICTY-em: - “da su srpske snage (SRK) vršile kampanju granatiranja i snajperskog gađanja civilnog stanovništva Sarajeva”; - “da su civili u oblastima Sarajeva koje je držala Vojska Republike Srpske bili izloženi direktnim ili neselektivnim napadima sa teritorije pod kontrolom Sarajevsko-romanijskog korpusa i da je zbog toga najmanje više stotina civila ubijeno, a više hiljada ranjeno”; - “da je granatiranje koje je pogodilo pijacu Markale 5. februara 1994, pri čemu je 60 lica ubijeno, a preko 140 povrijeđeno, izvršeno s linija bosanskih Srba i da je namjerno bilo usmjereno na civile”; - “da su skoro svi događaji” koje je Bosna i Hercegovina (“podnosilac Tužbe”) spomenula “utvrđeni na osnovu raspoloživih dokaza” i dr.¹²² Međunarodni sud pravde je, također, prihvatio procjenu *Komisije eksperata Ujedinjenih nacija za istraživanje povreda međunarodnog humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji* (Bassiounijeva komisija) da je u Sarajevu u vrijeme opsade “prosječno dnevno bilo oko 329 granatnih napada, čiji se broj povećao na 3.777 na dan 22. jula 1993”.¹²³ Međunarodni sud pravde je na osnovu tih činjenica utvrdio da je u Sarajevu došlo do “ubijanja muslimanskih civila kao rezultat stalnog granatiranja od bosanskih Srba, da se Sarajevo redovno granatira, da snajperisti ubijaju nedužne civile”, itd. Međutim, iako je Međunarodni sud pravde zaključio “**da su srpske snage u Sarajevu i drugim gradovima namjerno ciljale na civilne pripadnike zaštićene**

¹²² MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – PRESUDA, paragrafi 323-328.

¹²³ Isto, paragraf 328; THE UNITED NATIONS COMMISSION OF EXPERTS ESTABLISHED PURSUANT TO SECURITY COUNCIL RESOLUTION 780:

Investigating Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia (1992), tom II, Aneks VI, str. 8.

grupe”, odnosno na Bošnjake, on nije našao “dovoljno dokaza“ da su ta djela “vršena sa specifičnom namjerom da se potpuno ili djelimično uništi zaštićena grupa“.¹²⁴

U nastojanju da potkrijepi takvu argumentaciju, Sud navodi kako je ICTY, u predmetu *Galić*, utvrdio sljedeće: “**napadi na civile su bili brojni, ali ne konzistentno toliko intenzivni da bi se govorilo o pokušaju SRK da potpuno uništi ili čak smanji broj civilnog stanovništva putem iznurivanja jedini razuman zaključak u svjetlu dokaza sa ovog suđenja je da osnova kampanje bila da se izazove kod civilnog stanovništva stanje izuzetnog straha.**”¹²⁵

Navedeni zaključci, po Međunarodnom sudu pravde, “nisu poništeni presudom Žalbenog vijeća od 30. novembra 2006”.¹²⁶ U nastojanju da podrži takav stav ICTY-a, koji je u suprotnosti s relevantnom dokumentacijom i izbjegne zaključak o postojanju genocidne namjere, Međunarodni sud pravde citira mišljenje specijalnog izvjestioca Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava da “**opsada, uključujući granatiranje naseljenih mjesta i prekidanje snabdijevanja hranom i ostalim neophodnim namirnicama, predstavlja još jednu taktiku koja se koristila da bi se Muslimani i etnički Hrvati primorali na bjekstvo**”.¹²⁷ Imajući to u vidu, Međunarodni sud pravde je konstatirao “**da nije neosporno utvrđeno da su djela činjena sa specifičnom namjerom (dolus specialis) da se potpuno ili djelimično uništi zaštićena grupa**”.¹²⁸

Svijet je dobro znao šta se događa u Sarajevu - sigurnosnoj zoni Ujedinjenih nacija. Sve četiri godine opsade Sarajevo su pohodili brojni zvaničnici i službenici međunarodne zajednice, humanitarci, istraživači, znanstveni radnici i drugi.¹²⁹ Svi su oni bili neposredni svjedoci danonoćnog pokolja civila i civilnog stanovništva u Sarajevu u opsadi.

¹²⁴ Isto, paragraf 323.

¹²⁵ MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – PRESUDA, paragraf 328; ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, 5. decembar 2003, paragraf 593.

¹²⁶ ICTY, ŽALBENO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, 30. novembar 2006, paragrafi 107-109, 335 i 386-390; MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – PRESUDA, paragraf 328.

¹²⁷ MEĐUNARODNI SUD PRAVDE – PRESUDA, paragrafi 328.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Spomenut ćemo samo neke pomagače i podstrekače velikosrpske ideologije, izdajnike demokratskih tradicija svojih zemalja i svjetske zajednice: Jasuši Akaši (Yasushi Akashi), izaslanik generalnog sekretara UN Butrosa Galija (Butros Butros Gali), Tadeusz Mazowiecki, izvjestilac Komisije UN za ljudska prava, generali - komandanti UNPROFOR-a: Levis Mekenzi (Lewis McKenzie), Filipe Morion (Philippe Morieon) i Bernard Žanvije (Bernard Janvier), čije su vojnike srpski zločinci vezali za bandere i time ponizili svjetske mirotvorce na očigled cjelokupne svjetske javnosti, zatim Fransoa Miteran (Fransoa Mitterand), David Oven (David Owen), Torvald Stoltenberg (Thorvald Stoltenberg), Karl Bilt (Karl Bildt) i mnogi drugi.

Dolazili su i oni koji su u ime demokratskih tradicija svojih zemalja pokazali da su za istinu o dešavanjima u Bosni i Hercegovini i za zaustavljanje genocida nad jednim autohtonim evropskim narodom i sprečavanje uništavanja jedne države i njenog glavnog grada. Dolazili su u Sarajevo spremni rizikovati svoje živote: od nobelovca Časlava Miloša, Suzane Sontag (Suzene Sontag), Medlin Olbrajt (Medeliene Albbright), Ivana Đurića, Ivana Stambolića, Erika Markusena (Eric Markuzen), Roja Gatmana (Roy Gutman), Anrija Levija (Anri

ICTY je na osnovu vlastitih nalaza, koji imaju snagu valjanih argumenata u sudskim procesima dokazivanja, izveo nelogičan i pogrešan zaključak, što je, nažalost, u društvenoj, odnosno političkoj praksi svojstveno političarima, kada se svjesno i namjerno vrši zamjena teza, a što se u nauci označava pojmom sofizam. Dakle, dokazi, na osnovu kojih je ICTY došao do svojih nalaza, nesumnjivo predstavljaju istinite premise, iz kojih, nažalost, zaključci nisu logični i kao takvi faktički pravno, moralno i formalno neodrživi. Takvo ponašanje ICTY-a predstavlja bitno radikalno minimiziranje izvršenih zločina, što potvrđuje konačna kvalifikacija tih djela, a što je, kao takvo, nesumnjivo zločin po sebi.

Naime, ocjene i zaključci ICTY-a o postojanju plana, namjere, organizacije, cilja, načina i oblika njihovog izvršenja, rasprostranjenosti, trajanja i sistematičnosti su u suprotnosti s predloženim dokazima i vlastitim nalazima o primarnim i osnovnim ciljevima navedenih radnji i postupaka – djela. Kao što smo već prethodno konstatirali, osnovni primarni cilj izvršenih djela nije bio širenje straha. Krajnji cilj bio je potpuno ili djelimično istrebljenje Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Neshvatljivo je objašnjenje i krajnji zaključak stručnjaka tako respektabilnog Međunarodnog suda da je primijenjeni najbrutalniji, planski, organizirani, namjerni i ciljni, sistematični i nesistematični, selektivni i neselektivni način, intenzitet i obim djelovanja i izvršenih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava tumačen kao sredstvo u širenju straha, što razumni um (*homo sapiens*) ne može shvatiti niti prihvatiti.

Za zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava počinjene u Sarajevu u opsadi ICTY je do sada procesuirao samo dva, već spomenuta srpska generala, Stanislava Galića i Dragomira Miloševića. ICTY je propustio da ih optuži i osudi za zločin genocida, što bi predstavljalo jedinu ispravnu pravnu kvalifikaciju krivičnih djela, odnosno zločina koji su pod njihovom komandom izvršeni u vrijeme opsade Sarajeva.

General Galić je pravosnažno osuđen na doživotni zatvor i proglašen krivim za krivična djela **kršenja zakona i običaja ratovanja** zbog djela nasilja, čiji je prevashodni cilj, prema ICTY-u, bio širenje terora među civilnim stanovništvom, te za **zločine protiv čovječnosti** koja uključuju ubistva i nehumana djela. General Milošević je, također, pravosnažno osuđen na dvadeset i devet godina zatvora i proglašen krivim za krivična djela

Levi), Miladina Životića, Predraga Matevejevića, Mirka Kovača, Stipe Mesića, Radeta Radovanovića, Benazir Buto (Bezir Buto), Tansu Čiler (Tunsu Ciler) do brojnih tzv. običnih ljudi, ali i članovi pregovaračkog tima američke administracije Robert Frajzer (Robert Frasure), Džosef Kruzal (Joseph Kruzal) i Semjuel Nelson Dru (Samuel Nelson Drew) koji su, izvršavajući svoju misiju, stradali na Igmanu.

Ipak je velikosrpski agresor, pred očima svjetske javnosti, nastavljao s namjernim podvrgavanjem civilnog stanovništva, kojeg su u znatnoj većini činili bosanski Muslimani, takvim uvjetima života koji nisu zapamćeni od Drugog svjetskog rata.

kršenja zakona i običaja ratovanja (terorisanje) i za **zločine protiv čovječnosti** (ubistva i nehumana djela).

Nažalost, ICTY je svjesno i namjerno učinio više bitnih i teških grešaka. Jedna od najvećih grešaka, koju je ICTY napravio u procesima protiv generala *Stanislava Galića* i *Dragomira Miloševića* i koja nesumnjivo ima dalekosežne posljedice za žrtve genocida, jeste pogrešno utvrđen njihov formalni status (profesionalna pripadnost Vojsci Republike Srpske). Naime, ICTY, prvo Tužilaštvo, a što je kasnije prihvaćeno i od pretresnih i žalbenih vijeća, zastupao je tezu da su generali Vojske Jugoslavije – Galić i Milošević – komandanti “Sarajevsko-romanijskog korpusa”, odnosno oficiri Vojske Republike Srpske. Ta teza je potpuno pogrešna i u suprotnosti je s relevantnim i jasnim činjenicama i dokazima. To je od velikih, ključnih grešaka ICTY-a, odnosno riječ je o otvoreno falsifikatu, koji, pored ostalog, ima za cilj – negiranje genocida.

Završna razmatranja

Na osnovu dosadašnjih rezultata naučnog istraživanja o izvršenim zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Republici Bosni i Hercegovini, a time i u Sarajevu, posebno u opsadi, na kraju XX stoljeća, na osnovu relevantnih argumenata, pouzdanih i valjanih dokaza iznosimo sljedeće osnovane i naučno zasnovane bitne stavove:

- opsada Sarajeva, kao i agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima čini, u skladu sa srpskim velikodržavnim projektom genocidnog karaktera, suštinu *udružene zločinačke poduhvata* Srbije i Crne Gore, odnosno Savezne republike Jugoslavije, u cilju osvajanja Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenja Bošnjaka;

- za vrijeme opsade Sarajeva (od 1. marta 1992. do 19. marta 1996) nad civilima i civilnim stanovništvom u opsadi, uključujući i djecu, izvršeni su planski, organizirano, sistematski, ciljno i s namjerom genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava;

- nosioci agresije, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava su država Srbija i Crna Gora (Savezna republika Jugoslavija) i njeni organi vlasti;

- planer, organizator, koordinator i izvršilac agresije, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava je država Srbija i Crna Gora (Savezna republika Jugoslavija);

- izvršioci genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava su oružane snage Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija): Jugoslavenska narodna

armija i Vojska Jugoslavije, zatim Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije i druge vojno-policijske strukture, te njihovi kvislinzi i kolaboracionisti iz Bosne i Hercegovine (“Vojska Republike Srbije“ i Ministarstvo unutrašnjih poslova “Republike Srpske“);

- oružane snage Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija), na temelju i u cilju realizacije državne politike, držeći Sarajevo u opsadi, s dominantnih položaja na brdima oko Grada, sprovodile su smišljenu, koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu, sistematsku, snažnu, neselektivnu, prekomjernu i nesrazmjernu kampanju granatiranja civila i civilnog stanovništva i civilnih područja Sarajeva kao i (kampanju) snajperskog djelovanja po civilima, od čega je ubijeno i ranjeno na hiljade civila svih starosnih dobi i oba spola, uključujući i djecu;

- visoki oficiri Vojske Jugoslavije naređivali su napade (gađanje) na civile i civilno stanovništvo i civilne objekte;

- postojala je strategija uzimanja civila i civilnog stanovništva za metu – civili i civilno stanovništvo su bili meta namjernog napada zbog pripadnosti određenoj nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj grupi kao takvoj;

- postojala je strategija (namjernog) ubijanja i ranjavanja civila i civilnog stanovništva, uključujući i djecu, te razaranja i uništavanja civilnih objekata;

- napadi na civile i civilno stanovništvo imali su rasprostranjen i sistematski karakter;

- postojala je, u skladu s velikosrpskom ideologijom, politikom i praksom, dobro osmišljena namjera (*mens rea*) u cilju zauzimanja i uništavanja Sarajeva i ubijanja “svih Muslimana u njemu”, odnosno izvršenja genocida nad Bošnjacima i u Sarajevu;

- rukovodstvo kolaboracionističke tvorevine Republike Srpske, na čelu s Radovanom Karadžićem, uključeno u udruženi zločinački poduhvat o zauzimanju Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenju Bošnjaka, imalo je genocidnu namjeru i genocidni plan o istrebljenju Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve;

- Sarajevo je gađano i razarano, a civilno stanovništvo i civili ubijani i ranjavani granatama iz artiljerijskih oruđa (haubice, topovi i minobacači svih kalibara, višecijevni bacači raketa i dr.), modifikovanim avionskim bombama, protivavionskim oruđima i snajperskim naoružanjem;

- u Sarajevu u opsadi je postojao obrazac neselektivnog granatiranja i snajperskog djelovanja po civilima i civilnom stanovništvu i civilnim objektima;

- u Sarajevu su, u skladu sa strategijom namjernog razaranja i uništavanja civilnih objekata, stalnim granatiranjem uništeni brojni civilni objekti, zaštićeni međunarodnim humanitarnim pravom (stambeni, obrazovanja, nauke i umjetnosti, kulturno-historijski,

objekti sporta, vjerski, privredni, komunalne infrastrukture, zdravstvene, socijalne i civilne zaštite i dr.), čime je gradu Sarajevu nanescena ogromna materijalna šteta i demonstrirana namjera potpunog zatiranja višestoljetne kulture i civilizacije;

- civilno stanovništvo je planski, namjerno i sistematski iznurivano uništavanjem komunalne i druge infrastrukture, prekidom dovoda električne energije, vode, plina, blokadom javnog saobraćaja i drugih komunalnih službi;

- velikosrpski agresor je u Sarajevu u opsadi izvršio zločin genocida i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i nad **djecom**, ubijajući ih, ranjavajući, sakateći i prekidajući im djetinjstvo, ostavljajući im najteže – teške fizičke posljedice i psihičke poremećaje kojih se neće moći osloboditi do kraja života;

- *genocidna ideologija i politika države Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija), opći kontekst događanja, izvršeni zločini, sistematski usmjereni napadi protiv Bošnjaka - (zaštićene) nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, zatim razmjere, obrazac (koherentan niz radnji) i intenzitet napada, na hiljade ubijenih i ranjenih pripadnika te zaštićene grupe kao takve i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog očitog su i jasni dokazi zločina genocida (actus rea), izvršenog s **namjerom**, uključujući i specifičnu namjeru (dolus specialis), da se potpuno ili djelimično unište Bošnjaci, zaštićena grupa kao takva. Planska, organizirana, sistematska i ciljna ubijanja i ranjavanja, kao i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, uključujući i teške psihičke povrede, izvođeni s osnovnom namjerom potpunog ili djelimičnog uništenja Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, zbog njenih nacionalnih, etničkih i vjerskih karakteristika, dovoljan su dokaz koji pokazuje da je i nad Bošnjacima Sarajeva u opsadi na kraju XX stoljeća izvršen najteži zločin – zločin genocida.*